

Taalverzorging als 'cultivering' van de rijkdom van onze taal ten behoeve van een betere communicatie, hoe gaat dat in zijn werk? Het antwoord op deze vraag is al te vinden

T U S S E N

D E

R E G E L S

bij Quintilianus, in een boek van bijna tweeduizend jaar oud, waarmee hij de grondslagen legde voor de retorica.

JAN RENKEMA

Quintilianus was eigenlijk de eerste hoogleraar taalbeheersing; hij is aangesteld door keizer Vespasianus in 71 na Christus. In *Institutio Oratoria* spreekt Quintilianus over

Over taalgebruik

in bijsluiters,

belastingformulieren

en

en

Als eerste stijldeugd noemt hij de helderheid van taalgebruik. Hij zegt hierover het volgende: 'Voor ons is de

bijbelvertalingen

stijldeugd helderheid. Dat wil zeggen: een geëigende uitdrukking, een juiste woordkeus, een juiste woordorde, een juiste zinsbouw, een juiste afsluiting, een juiste uitgestelde conclusie, niets dat ontbreekt of overbodig is. Dan zal een betoog de goedkeuring wegdragen van deskundigen en duidelijk zijn voor leken.'

**LET
SB
RENK**

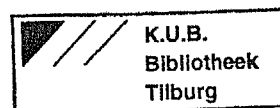
HET SPECTRUM

Jan Renkema

Tussen de regels

Over taalgebruik in bijsluiters, belastingformulieren en
bijbelvertalingen

Het Spectrum

Uitgeverij Het Spectrum B.V.
Postbus 2073
3500 GB Utrecht

Omslagontwerp: Karel van Laar, De Bilt
Eerste druk 2000
Druk: Hentenaar Boek, Nieuwegein

This edition © 2000 by Het Spectrum B.V.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912, juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a database or retrieval system, or published, in any form or in any way, electronically, mechanically, by print, photoprint, microfilm or any other means without prior written permission from the publisher.

Ondanks al de aan de samenstelling van de tekst bestede zorg, kan noch de redactie noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze uitgave zou kunnen voorkomen.

ISBN 90 274 7206 8
NUGI 941

www.spectrum.nl

SCRIBENDI RECTE SAPERE EST ET
PRINCIPIUM ET FONS
HORATIUS

(Helder inzicht is beginsel en bron van goed schrijven)

VOORWOORD

Deze uitgave is de bewerkte en uitgebreide tekst van de inaugurele rede bij de instelling van de bijzondere leerstoel Taalverzorging aan de Katholieke Universiteit Brabant. Deze leerstoel is een initiatief van het Genootschap Onze Taal.

Bij het voorbereiden van deze tekst ondervond ik diverse problemen. Eigenlijk vind ik dat letterenstudenten die zich willen verdiepen in de taalverzorging eerst heel veel poëzieanalyses moeten lezen, en dan met name die van Komrij. Maar zoiets verwacht men misschien niet in een oratie. Ik wilde spreken over enkele klassieke werken en de wijze woorden van hedendaagse taal- en cultuurcritici laten oplichten. Maar hoe krijg je een raadselachtig citaat van Homerus en een essay van Calvino in een zinvol verband? Ik wilde laten zien waar ik zelf enthousiast over ben. Maar past dat wel in een academisch betoog? Daar komt dan nog bij dat een inaugurele rede bedoeld is voor vakgenoten, geïnteresseerde buitenstaanders en studenten. Hoe moet je dan een ingewikkeld onderzoek presenteren? Het is gemakkelijker om een wetenschappelijk artikel te schrijven of een stuk voor een opiniepagina van een krant. Dan zijn de doelgroepen veel duidelijker.

In deze inaugurele rede heb ik uiteindelijk gekozen voor een beschouwing over goed taalgebruik en de presentatie van een analysemodel voor tekstkwaliteit, met voorbeelden van onderzoek naar structuren en naar effecten van formuleringen. Met deze selectie hoop ik te voldoen aan de verwachtingen van de verschillende doelgroepen.

Graag wil ik aan dit begin van mijn buitengewoon hooglerarschap Taalverzorging iedereen bedanken die bijgedragen heeft aan mijn wetenschappelijke vorming. In het bijzonder noem ik hier mijn promotores Berthe Siertsema die mij leerde wat wetenschap is, en Hugo Brandt Corstius die mij leerde hoe die te beoefenen. Van alle collega's noem ik met name Leo Noordman die mij stimuleerde om in het academisch bedrijf mijn hart te volgen, en Carel van Wijk die altijd meer ziet in mijn getallen dan ik. Graag dank ik ook Femke de Blijzer en Laura Kloet die mij steeds op zo innemende wijze van kritiek hebben voorzien. Ik hoop dat deze tekst en het werk dat eruit voortvloeit, mag bijdragen aan de doelstelling van het Genootschap Onze Taal: "het verantwoorde gebruik van de Nederlandse taal te bevorderen en aan hen die haar gebruiken meer begrip en kennis daarvan bij te brengen."

Tilburg, juni 2000

Jan Renkema

INHOUD

1	'GOED' TAALGEBRUIK	11
1.1	<i>Drie klassieke visies op taalgebruik</i>	12
1.2	<i>Een tuin van woorden</i>	16
1.3	<i>Betekenenissen van het woord 'goed' in taalverzorging</i>	23
2	EEN ANALYSEMODEL VOOR TEKSTKWALITEIT	27
2.1	<i>Het CCC-model</i>	27
2.1.1	Drie criteria	27
2.1.2	Drie soorten tekortkomingen in teksten	28
2.1.3	Vijf tekstniveaus	30
2.1.4	Verfijningen	31
2.2	<i>Een voorbeeldanalyse</i>	32
2.2.1	De Norit-bijsluiter	33
2.2.2	De volgorde van de ijkpunten	33
2.2.3	Teksttype	34
2.2.4	Inhoud	35
2.2.5	Structuur	36
2.2.6	Formulering	37
2.2.7	De herschreven Norit-bijsluiter	38
2.3	<i>Kantttekeningen bij het CCC-model</i>	39
2.3.1	Beperkingen van het model	39
2.3.2	Functies van het model	41

3	DE STRUCTURERING VAN INFORMATIE	43
3.1	<i>De tariefvraag in het belastingformulier</i>	44
3.1.1	De tariefvraag met de toelichtende tekst	45
3.1.2	De structuur van de toelichtende tekst	48
3.2	<i>Tekst of stroomdiagram?</i>	49
3.2.1	Een stroomdiagram voor de tariefvraag	50
3.2.2	Mogelijke nadelen van een stroomdiagram	52
3.3	<i>Het kaderdiagram</i>	52
3.3.1	Een kaderdiagram voor de tariefvraag	53
4	EFFECTEN VAN ZINSBOUW EN WOORDKEUS	59
4.1	<i>De onderzochte passages</i>	60
4.1.1	De Ester-passage	61
4.1.2	De Handelingen-passage	66
4.2	<i>Het onderzoek</i>	70
4.3	<i>De resultaten</i>	72
4.3.1	De invloed van de factor 'bron'	72
4.3.2	De invloed van de factor 'kerkelijkheid'	73
4.3.3	De invloed van de factor 'stijl'	74
4.3.4	Het vergelijkend oordeel	76
4.3.5	Conclusies	78
5	DE BASIS VAN TAALVERZORGING	81
5.1	<i>Interactie per beeldscherm</i>	83
5.2	<i>De hulp van de lezer</i>	85
5.3	<i>Tot besluit</i>	87
	GERAADPLEEGDE LITERATUUR	89

1

‘GOED’ TAALGEBRUIK

In een koninklijke kersttoespraak uit 1998 kwam de volgende zin voor: “De jeugd is dikwijls wijzer dan ons.” Deze zin gaf aanleiding tot negatieve reacties in de media. Men zou verwachten dat de inhoud van deze uitspraak ter discussie wordt gesteld. Immers, dit is een afwijking van een opvatting zoals die onder anderen door onze erflater Huizinga is verwoord. Huizinga noemde de opvatting over de wijzere jeugd juist een van de ‘bronnen van dwalingen’. Maar de kritiek richtte zich op de formulering: men kan toch niet zeggen “dan ons”. Dat is toch fout! Als in een toespraak als deze zo’n slordige formulering staat, heeft onze taal dan nog toekomst?

Zo leeft taalverzorging bij de leek. Dat is trouwens niet alleen in Nederland het geval, maar ook in andere taalgemeenschappen. De hierboven vermelde negatieve reacties stonden niet in Nederlandse maar in Engelse kranten. De koningin die de gewraakte formulering gebruikte, was niet onze koningin Beatrix, maar Queen Elisabeth.¹

Als we de media mogen geloven, gaat het bij taalverzorging vooral om de ontoelaatbaarheid van constructies als ‘hun hebben’ en

¹ In The Queen’s Christmas Speech van 1998 zegt koningin Elisabeth: “No age group has a monopoly of wisdom, and indeed I think the young can sometimes be wiser than us.” In een artikel in The Observer wordt de voorzitter van ‘The Queen’s English Society’ over deze kwestie geïnterviewd. De woordvoerder van dit Engelse taalgenuootschap verklaart dan het volgende: “It pains me to say it, but (...) the Queen has made a frightful howler.”

‘als mij’. In dit boekje wil ik uiteenzetten dat er meer nodig is voor verzorgd taalgebruik dan het als fout bestempelen van constructies die zo langzamerhand burgerrecht verkrijgen. In dit inleidende hoofdstuk komen eerst drie klassieke visies op taalgebruik aan de orde (1.1). Dan volgen voorbeelden van taalkwesties die ten onrechte in de sfeer van goed en fout worden getrokken (1.2). En in de derde paragraaf wordt aan de hand van een betekenisanalyse van het woord ‘goed’ aangegeven welke aspecten een rol spelen bij verzorgd taalgebruik.

In het tweede hoofdstuk wordt een analysemodel geïntroduceerd voor de evaluatie van tekstkwaliteit. Dit model beperkt zich niet tot de meer oppervlakkige taalkwesties, maar gaat nadrukkelijk ook in op de structurering van informatie en het effect van formuleringen. In de volgende hoofdstukken komen deze onderwerpen uitgebreider aan de orde. Het derde hoofdstuk beschrijft een voorbeeld van onderzoek naar informatiestructuren die geschikt zijn voor beeldschermcommunicatie. In het vierde hoofdstuk wordt verslag gedaan van een onderzoek naar tekstkwaliteit op het niveau van zinsbouw en woordkeus. In het vijfde en laatste hoofdstuk volgen nog enkele opmerkingen over het belang van ‘interactief’ taalgebruik en lezersonderzoek als basis voor taalverzorging.

1.1 Drie klassieke visies op taalgebruik

De volgende regels zijn bijna drieduizend jaar oud. Ze zijn te vinden bij Homerus.

*Lenig is de taal van stervelingen, talrijk erin zijn de gedachten,
in velerlei gedaante, een groot veld van woorden wijd en zijd.
Zoals je een woord spreekt, zo hoor je het terug.
(Ilias XX: 248-250)*

Er zullen maar weinig taalgebruikers zijn die het niet eens zijn met de strekking van de eerste twee regels. De taal biedt ons een enorme rijkdom aan mogelijkheden om onze gedachten uit te drukken. De derde regel blijft ietwat raadselachtig: krijgt de taal-

gebruiker alleen maar de echo van zijn eigen woorden terug? Deze derde regel wordt pas duidelijk wanneer we de context erbij betrekken.

De regels komen uit boek XX van de Ilias, het boek waarin de strijd om Troje en de schone Helena in een dramatische stroomversnelling terechtkomt. De goden betreden nu zelf het slagveld. De Griekse hoofdfiguur Achilles, die zich tot dan toe verre heeft gehouden van de strijd, grijpt nu eindelijk naar de wapens omdat zijn beste vriend Patrocles door de Trojanen is gedood. Er gaat een enorme dreiging uit van de beschrijvingen van de voorbereidingen tot het gevecht. Aan Trojaanse zijde maakt Aeneas zich op om zich te meten met Achilles. Weet Aeneas al dat hij het onderspit gaat delven als een godheid hem niet in een wolk zal wegvoeren?

Achilles en Aeneas staan tegenover elkaar, en voeren eerst een lang twistgesprek. De woordenwisseling leidt tot niets. Dan laat de dichter Aeneas het twistgesprek beëindigen met de hier geciteerde regels.² Wanneer we deze regels in hun context zien, lijkt Aeneas het volgende te zeggen: met taal kun je alle kanten op. Maar als het eropaan komt, schieten woorden tekort. Wij hebben de beschikking over een enorme rijkdom aan woorden en uitdrukkingvormen, maar in een gesprek verwordt communicatie vaak tot holle retoriek.

Graag gebruik ik deze visie op taalgebruik als startpunt voor een beschouwing over taalverzorging. Als we onze taal willen verzorgen, dan moeten we ons richten op de rijkdom van woorden en uitdrukkingswijzen waarin onze gedachten hun vorm kunnen vinden, met als doel meer communicatie te krijgen dan de echo van onze eigen woorden.

² στρεπτή δὲ γλῶσσ' ἐστὶ βροτῶν, πολέες δ' ἐνὶ μῦθοι
παντοῖοι, ἐπέων δὲ πολὺς νομὸς ἔνθα καὶ ἔνθα.
οἴῳ δ' ἐπὶ σθεσὶ ποσσὶν, τοῖόν κ' ἐπακούσαις.

(Ilias XX:248-250) Het woord στρεπτή, 'gedraaid', kan ook weergegeven worden met 'beweeglijk' of omschrijvend vertaald worden met 'een rappe tong'. Ook een negatieve connotatie is hier voorstelbaar: 'glibberig'. Het woord μῦθοι is ter onderscheiding van ἐπέων vertaald met 'gedachten'. In plaats van het woordpaar 'gedachten-woorden' valt ook te denken aan het woordpaar 'woorden-klanken'.

Taalverzorging als ‘cultivering’ van de rijkdom van onze taal ten behoeve van een betere communicatie, hoe gaat dat in zijn werk? Het antwoord op deze vraag is al te vinden bij Quintilianus, in een boek van bijna tweeduizend jaar oud, waarmee hij de grondslagen legde voor de retorica. Quintilianus was eigenlijk de eerste hoogleraar taalbeheersing; hij is aangesteld door keizer Vespasianus in 71 na Christus. In zijn ‘Institutio Oratoria’ spreekt Quintilianus over stijldeugden, over eigenschappen van goed taalgebruik. Als eerste stijldeugd noemt hij de helderheid van taalgebruik. Hij zegt hierover het volgende:

Voor ons is de eerste deugd helderheid. Dat wil zeggen: een geëigende woordkeus, een juiste woordorde, geen lang uitgestelde conclusie, niets dat ontbreekt of overbodig is. Dan zal een betoog de goedkeuring wegdragen van deskundigen en duidelijk zijn voor leken.³
(Quintilianus, VIII, ii:22)

Opmerkelijk is dat Quintilianus verschillende niveaus van taalgebruik in zijn definitie van ‘heldere stijl’ betreft. Het gaat hem niet alleen om de woordkeus en de zinsbouw, maar ook om wat wij nu de alinea- of paragraafstructuur zouden noemen (‘geen te lang uitgestelde conclusie’). En bovendien betreft hij ook de inhoud van een tekst in zijn omschrijving met de woorden ‘niets dat ontbreekt of overbodig is’. Met deze toevoeging formuleert Quintilianus tweeduizend jaar voor Grice al het maximale van kwantiteit⁴ (‘geef precies zoveel informatie als nodig is’).

Deze opvatting van Quintilianus vormt een goede leidraad bij de behandeling van taalverzorgingskwesties. Bij het cultiveren van de rijkdom van onze taal ten behoeve van een betere com-

³ Quintilianus spreekt over de ‘perspicuitas’ in boek VIII, caput ii: 22 van zijn magnum opus: “Nobis prima sit virtus perspicuitas, propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio, nihil neque desit neque superfluat: ita sermo et doctis probabilis et planus imperitis erit.”

⁴ Opmerkelijk is ook dat Quintilianus van mening is dat men heel goed een betoog kan houden voor deskundigen én leken. Ook dit boekje heeft dat doel.

municatie gaat het in de eerste plaats om helderheid. En die helderheid heeft niet alleen betrekking op zinsbouw en woordkeus, maar ook op de structuur van de tekst en zelfs op de inhoud ervan.

Quintilianus is nog om een heel andere reden van belang. Taalverzorging wordt vaak geassocieerd met het opvolgen van regels. Quintilianus geeft in zijn twaalf boeken van de 'Institutio Oratoria' heel wat regels voor goed taalgebruik. Maar daarbij moet wel bedacht worden wat Quintilianus in zijn inleidende boeken over regels zegt. Hij merkt onder andere het volgende op:

De meeste regels zijn aan verandering onderhevig, uit de aard der zaak, door de tijd, door de gelegenheid of uit noodzaak.⁵

Wat precies bedoeld wordt met 'uit de aard der zaak' of 'uit noodzaak' blijft enigszins vaag. Wel wordt duidelijk dat Quintilianus bij regels voor helder taalgebruik niet denkt aan onveranderlijke natuurwetten of aan afspraken waarop geen uitzondering denkbaar zou zijn. Bij taalverzorging gaat het niet om onveranderlijke regels zonder uitzonderingen. Het gaat eerder om strategieën waarmee taalgebruikers hun doel kunnen bereiken. En deze strategieën moeten 'uit de aard der zaak' worden aangepast aan het doel van de tekst.

Er is nog één belangrijk aspect in taalverzorging dat in dit eerbetoon aan de traditie genoemd moet worden. Ik citeer hiervoor uit de oratie van de eerste hoogleraar Nederlands, Siegenbeek, van twee eeuwen geleden (1797).⁶ In zijn 'Redevoering over het openbaar onderwijs in de Nederlandse welsprekenheid' waarschuwt Siegenbeek tegen het zwakke en krachteloze gebruik van onze

⁵ In liber II, caput xiii: 2 staat letterlijk: "(...)sed mutantur pleraque causis, temporibus, occasione, necessitate." (Met 'pleraque' wordt verwezen naar 'praecepta'.)

⁶ Siegenbeek wordt vaak de eerste hoogleraar in de Nederlandse taal genoemd. Hij werd in 1797 in Leiden benoemd als 'professor eloquentiae Hollandicae extraordinarius'. Ook voor die tijd echter werden er al colleges Nederlands gegeven aan de universiteiten van Harderwijk, Groningen en Franeker. Zie hierover Noordegraaf (1997).

taal. Hij baseert zich in zijn oratie vooral op Quintilianus, en verzet zich tegen wat hij noemt:

de woordenrijke en opgesmukte, maar zwakke en krachteloze welsprekendheid, welke in onze dagen door velen grootelijks wordt toegejuicht.

Siegenbeek stelt dat wij onze taal daarmee geweld aan doen, en roept dan met woorden die in onze oren bijna pathetisch aan-doen:

Wie uwer toch stemt niet ten vollen met mij in, dat overvloed van krachtige uitdrukkingen aan onze taal in geen deel kan ontzegd worden?

Deze uitspraak mag enigszins gedateerd lijken, toch geeft Siegenbeek hiermee een goede aanvulling op de stijldeugd ‘helderheid’ van Quintilianus: helder taalgebruik is vooral krachtig taalgebruik.⁷ Ik sluit mij graag aan bij deze opvatting over verzorgd taalgebruik.

Tot zover deze drie klassieke visies, als startpunt voor een beschouwing over taalverzorging, met als doel een betere communicatie te bewerkstelligen. Uiteraard zijn er regels nodig om onze gedachten in allerlei gedaanten te formuleren, maar die regels zijn eerder strategieën voor helderheid in taalgebruik. En die helderheid wordt vooral bereikt door krachtige taal.

1.2 Een tuin van woorden

Hoe verhoudt zich nu deze benadering van taalverzorging tot de meer traditionele behandeling van taalverzorgingskwesties? In de meer traditionele taalverzorging wordt taal beschouwd als een

⁷ De aandacht van Siegenbeek voor een krachtige, tot het hart sprekende stijl komt volgens Sjoer (1996) uit de meer literair georiënteerde retorica. Ook in taalverzorgingskwesties zou een benadering waarin taal en literatuur minder gescheiden zijn, meer kunnen opleveren. In literair taalgebruik worden regels voor taalgebruik eerder ‘strategisch’ ingezet, en daarmee ook vaker geschonden, juist om de zeggingskracht te vergroten.

'tuin van woorden'. In deze taaltuin bloeien prachtige planten, maar steeds weer schiet ook het onkruid op. Taalverzorgingsregels zijn in deze visie vooral bedoeld om het onkruid geen kans te geven. Maar zulke regels vooronderstellen dat er een duidelijke definitie van onkruid is. In deze paragraaf wil ik laten zien dat het beter is om 'jonge scheuten' niet bij voorbaat als onkruid te bestempelen, maar om eerst na te gaan of bepaalde ontwikkelingen wellicht een bijdrage leveren aan de rijkdom van onze taal. Ik kies hier voor een taalverzorgingskwestie waarover al decennia gediscussieerd wordt, en waarvoor taalgebruikers vaak een regel vragen. De vraag luidt: moet in zinnen met als onderwerp het woord 'aantal' het werkwoord in het enkelvoud of in het meervoud? Vergelijk de volgende zinnen.

Gisteren kwam een aantal mensen mij feliciteren.

Gisteren kwamen een aantal mensen mij feliciteren.

De vraag "Is het 'kwam' of 'kwamen'?" veronderstelt dat een van de twee mogelijkheden moet worden afgekeurd. In de taaladviesliteratuur wordt vaak beweerd dat het 'kwam' moet zijn omdat 'aantal' enkelvoud is. Maar het is zeer de vraag of de constructie met 'kwamen' altijd fout is. Het ligt meer voor de hand om te veronderstellen dat zich hier een nog subtiel betekenisverschil aan het ontwikkelen is. Immers, in de enkelvoud-zin verwacht je eerder dat de mensen op één bepaald tijdstip kwamen. De meervoud-zin wekt echter de suggestie dat de mensen op diverse tijdstippen, dus in de loop van de dag, hun felicitaties kwamen aanbieden. Dit betekenisverschil kan omschreven worden met het onderscheid collectief-distributief, of geheel-delen. Als het om een 'aantal' gaat in de betekenis van een groep, zonder nadere differentiëring, dan wordt het enkelvoud gebruikt: 'een aantal mensen kwam'. Als binnen het 'aantal' het accent ligt op de verschillende individuen, wordt het meervoud gebruikt: 'een aantal mensen kwamen'.

Dit onderscheid collectief-distributief zou niet inzichtgevend zijn als het alleen kan dienen als verklaring voor het onderscheid tussen enkelvoud en meervoud bij 'aantal'. Ditzelfde onderscheid speelt echter ook een rol bij een tiental andere kwesties waarover

taalgebruikers vaak in onzekerheid verkeren. Hieronder volgen eerst de kwesties die te maken hebben met woordkeus, daarna de problemen met vervoeging en verbuiging, en tot slot enkele spel-lingkwesties.

Woordkeuskwesties

Mogen de woorden 'elk' en 'ieder' door elkaar gebruikt worden?⁸
Zie de volgende zinnen:

*De politie heeft elk/ieder directielid ondervraagd.
De politie heeft elke/iedere kamer doorzocht.*

In de taaladviesliteratuur wordt vaak gewezen op een mogelijk onderscheid tussen 'elk' voor het-woorden en 'ieder' voor de-woorden. Dan zou het moeten zijn 'elk directielid' en 'iedere kamer'. Ook wordt gewezen op het onderscheid 'elk' voor zaken en 'ieder' voor personen. Dan zou het moeten zijn 'ieder directielid' en 'elke kamer'. Maar het onderscheid collectief-distributief lijkt hier waarschijnlijker. Ook in het Engels geldt dit onderscheid, voor 'every' (elk) en 'each' (ieder). Als de nadruk ligt op alle directieleden of alle kamers, dus als het geheel wordt bedoeld, zonder nadere differentiatie, dan is het 'elk'. Als de nadruk ligt op de directieleden afzonderlijk en op de kamers afzonderlijk, dus als de delen worden bedoeld, dan is het 'ieder'.

Een soortgelijk onderscheid geldt voor het woordpaar 'verscheidene-verschillende'. Vergelijk de volgende zinnen:

*Er zijn reeds verscheidene pogingen ondernomen.
Er zijn reeds verschillende pogingen ondernomen.*

Het woord 'verscheidene' heeft de collectief-betekenis: een stuk of wat. De nadruk ligt op het geheel. Met het woord 'verschillende' wordt benadrukt dat het om pogingen gaat die van elkaar

⁸ De Algemene Nederlandse Spraakkunst (1997:350) vermeldt dat de keuze tussen 'ieder(e)' en 'elk(e)' in principe vrij is. Wel wordt gewezen op een "naar het gevoel van sommige taalgebruikers" lichte voorkeur voor 'ieder' voor personen en 'elk' voor niet-personen. Ook wordt opgemerkt dat er een lichte voorkeur voor 'elk' bestaat "als het om kleine groepen gaat".

afwijken, dus niet om herhaalde pogingen. Het woord 'verschillende' heeft de distributief-betekenis 'diverse'. Daarom kun je ook niet zeggen: 'Hij is verschillende jaren ouder dan ik.' Dit onderscheid komt ook in het Duits voor bij het woordpaar 'mehrere-verschiedene'. Het woord 'mehrere' heeft eerder de collectief-betekenis (verscheidene) en 'verschiedene' is eerder distributief (verschillende).

Het derde en laatste lexicale voorbeeld betreft het al dan niet gebruiken van het lidwoord 'een' in constructies als de volgende:

Hij is kunstenaar.

Hij is een kunstenaar.

Wanneer je van iemand een beroepsaanduiding geeft, zonder het lidwoord, dan bedoel je vooral te zeggen dat zo iemand tot die beroepsgroep hoort. Wanneer je die beroepsaanduiding met het lidwoord 'een' gebruikt, ligt het accent eerder op een kenmerkende eigenschap van het individu. In dit geval wordt dan bijvoorbeeld bedoeld dat de persoon in kwestie artistieke eigenschappen heeft. Als er een nadere aanduiding moet worden gegeven van de kenmerkende eigenschap, dan is het lidwoord verplicht. Je kunt niet zeggen: 'Hij is echte kunstenaar'. Ook bij de keuze van 'een' lijkt dus het onderscheid collectief-distributief een rol te spelen. Zonder lidwoord staat de collectief-betekenis op de voorgrond. Met lidwoord ligt het accent op de distributieve betekenis, waarmee in dit geval een individuele eigenschap wordt aangeduid.

Problemen bij verbuiging en vervoeging

De keuze tussen 'veel' en 'vele' lijkt op het eerste gezicht vrij. Vergelijk de volgende zinnen:

Wij hebben bij de reünie veel oud-leerlingen mogen begroeten.

Wij hebben bij de reünie vele oud-leerlingen mogen begroeten.

De keuze tussen 'veel' en 'vele' is echter niet altijd vrij. Het is bijvoorbeeld heel vreemd om van een meisje te zeggen dat zij 'vele sproeten' heeft; hier klinkt 'veel sproeten' veel natuurlijker. Bij

‘vele sproeten’ lijkt het erop dat de sproeten afzonderlijk worden bedoeld. Dat zou alleen maar kunnen in een situatie waarin plastische chirurgie aan de orde is. Omgekeerd klinkt het vreemd om te zeggen dat je ‘veel redenen’ hebt om iets wel of niet te doen. Hier zou men eerder ‘vele redenen’ verwachten omdat het niet om het aantal redenen gaat maar om de afzonderlijke redenen. Ook bij ‘veel-vele’ lijkt het onderscheid collectief-distributief dus een rol te spelen. Wanneer iemand ‘veel oud-leerlingen’ begroet, wordt eerder het aantal zonder meer bedoeld, terwijl bij ‘vele oud-leerlingen’ het accent ligt op de verschillende personen.

Ook in de volgende voorbeelden speelt het onderscheid collectief-distributief een rol:

Zij zijn student Tekst en Communicatie.
Zij zijn studenten Tekst en Communicatie.

Zij waren reeds lang getuige van ons geluk.
Zij waren getuigen bij ons huwelijk.

In het enkelvoud ‘student’ gaat het eerder om een eigenschap van een groep, een geheel. In het meervoud ‘studenten’ ligt de nadruk op de individuen. Het enkelvoud ‘getuige’ is hier onderdeel van de uitdrukking ‘getuige zijn van’, en wijst op de hoedanigheid van de groep personen naar wie wordt verwezen met ‘Zij’. Het meervoud ‘getuigen’ wijst hier eerder op een individuele hoedanigheid, de juridische functie van het getuige zijn.

Zoals uit het openingsvoorbeeld met ‘aantal’ bleek, kan het onderscheid collectief-distributief verhelderend werken bij onzekerheden over het getal van de persoonsvorm. De persoonsvorm in het meervoud wijst op de distributieve betekenis. Dit lijkt ook het geval in de volgende voorbeelden:

Een paar sokken is verkleurd.
Een paar sokken zijn verkleurd.

In het enkelvoud treedt de collectief-betekenis op de voorgrond. Het collectief staat hier gelijk aan twee. De sokken vormen samen

een paar. In het meervoud gaat het om de distributief-betekenis. Nu staat niet 'het paar' voorop, maar gaat het om enkele sokken. Dit kunnen er ook drie zijn. Een soortgelijk onderscheid biedt het volgende zinspaar:

Tien jaar is wel erg wel lang.
Tien jaar zijn nu verstreken.

Bij 'Tien jaar is' wordt eerder de periode als geheel bedoeld; bij 'Tien jaar zijn' gaat het om de afzonderlijke jaren.

Spellingkwesties

Maakt de spatie in de volgende zinnen verschil?

Hij onderhoudt zich met een Engelssprekende gast.
Hij onderhoudt zich met een Engels sprekende gast.

De spatie geeft hier een subtiel betekenisverschil. In het eerste geval wordt bedoeld dat de gast behoort tot de categorie Engels-sprekenden; de gast heeft hier Engels als moedertaal. In het tweede geval hoeft Engels niet de moedertaal te zijn. De gast had ook een andere taal kunnen spreken. De spelling 'Engelssprekend' geeft aan dat de gast tot een bepaalde groep behoort; de spelling 'Engels sprekend' noemt een individuele eigenschap. Ook dit betekenisonderscheid kan dus worden beschreven met het begrippenpaar collectief-distributief.⁹

Een tweede voorbeeld op het niveau van de spelling betreft het al dan niet gebruiken van een koppelteken in constructies als de volgende:

Dit is een niet-erkende uitgever.
Dit is een niet erkende uitgever.

⁹ Hetzelfde onderscheid – op basis van de spatie – is aanwijsbaar in de volgende voorbeelden, hier met klemtoonverschil weergegeven. Vergelijk 'drie éérstejaars studenten' en 'drie eerstejaarsstudenten'. In de notatie met spatie ligt het accent op een kenmerk van de afzonderlijke studenten; in de notatie zonder spatie gaat het om drie studenten uit de categorie eerstejaars. Vergelijk ook 'een éérsteklas hotel' en 'een eerstecláshotel'. De notatie met spatie wijst op een kwalificatie van een specifiek hotel, terwijl de notatie zonder spatie de categorie aangeeft.

In de notatie met een streepje wordt gesuggereerd dat er een categorie van uitgevers bestaat die niet erkend worden door collega-uitgevers. De hier genoemde uitgever behoort dan tot die groep uitgevers. In de notatie zonder streepje gaat het om een hoedanigheid van een specifiek genoemde uitgeverij. Ook hier lijkt dus het onderscheid collectief, behorend tot een groep, en distributief, een individuele eigenschap bezittend, een rol te spelen.

Tot zover deze voorbeelden van taalkwesties waarover onzekerheid bestaat. De behandeling ervan, aan de hand van het onderscheid collectief-distributief, leidt tot twee conclusies.

Ten eerste, voordat een bepaalde formulering als fout, als 'onkruid in de taaltuin', wordt bestempeld, moet eerst worden nagegaan in hoeverre bepaalde variaties wijzen op een behoefte aan betekenisnuancering. Uiteraard is het nog te vroeg om vast te stellen of een subtiel betekenisonderscheid 'doorzet'. Maar verbod in een vroegtijdig stadium, als dat al mogelijk is, leidt eerder tot taalverarming dan tot taalverrijking.

Ten tweede, de stelling dat twee formuleringen hetzelfde betekenen, en dat het dus niet uitmaakt welke we gebruiken is voor kritiek vatbaar. In kwesties op het terrein van taalverzorging lijkt het principe van Von Humboldt (1836) een beter startpunt. Dit principe luidt als volgt: "Elke taal tendeert naar een één-op-éénrelatie tussen vorm en betekenis. Dit principe voorspelt dat bij twee vormen voor één betekenis, zoals 'café' en 'kroeg' of 'oratie' en 'inaugurele rede' zich het volgende zal voordoen: óf een van beide vormen verdwijnt óf er ontstaat betekenisverschil. En omgekeerd zullen bij één vorm voor verschillende betekenissen, bijvoorbeeld 'tafel' als meubel en 'tafel' als logaritmetafel, verschillende vormen in gebruik komen ('logaritmetabel')."¹⁰

¹⁰ Deze tendens naar een één-op-éénrelatie tussen vorm en betekenis staat bekend als het principe van Von Humboldt. Merkwaardigerwijs is in de werken van Von Humboldt zelf alleen een zeer voorzichtige uitspraak in deze richting te vinden: (1836, VII, p. 73) "Da die Wörter immer Begriffen gegenüberstehen, so ist es natürlich, verwandte Begriffe mit verwandten Laute zu bezeichnen."

Samenvattend, als men de tuin-metafoor voor taalverzorging wil handhaven, dan betekent taalverzorging: laat alles eerst maar opkomen; ook al lijkt het onkruid, ook al lijkt het op elkaar. Je kunt nooit weten hoe de taal erdoor verrijkt wordt.¹¹

1.3 *Betekenenissen van het woord 'goed' in taalverzorging*

Taalverzorging is in paragraaf 1.1 gedefinieerd als: het cultiveren van de rijkdom van onze taal met het oog op het verbeteren van de communicatie, waarbij de eerste stijldeugd helderheid is, en de tweede een krachtig taalgebruik. In paragraaf 1.2 is uiteengezet hoe zo'n benadering zich verhoudt tot een meer traditionele behandeling van taalkwesties met vooral aandacht voor goed of fout taalgebruik. Tegen de hier voorgestelde benadering zou kunnen worden ingebracht dat er toch zoiets bestaat als normen voor 'goed taalgebruik'. Over de normproblematiek in het algemeen zijn al vele inzichtgevende publicaties verschenen.¹² Daarom richt ik mij in deze laatste paragraaf van dit inleidende hoofdstuk over taalverzorging op de diverse betekenisaspecten van het woord 'goed'.

In discussies over taalverzorging wordt doorgaans verondersteld dat duidelijk is wat onder goed taalgebruik moet worden verstaan. Een voorbeeld. Volgens meer puristisch ingestelde taaladviseurs is het onnodig gebruik van Engelse woorden slecht, en volgens meer tolerante taaladviseurs valt het met die slechtheid wel mee. In een discussie over een kwestie als deze wordt er stilzwijgend van uitgegaan dat de discussianten dezelfde betekenis

¹¹ Een rijke inspiratiebron voor het bestuderen van taalveranderingen biedt de studie van Van der Horst (1999). Hierin staan talrijke voorbeelden van verschijnselen die in deze paragraaf aan de orde zijn gekomen, onder andere over de buigings-e en het al dan niet gebruiken van het lidwoord 'een'. Zie in het bijzonder zijn opmerking (a.w: 318) over de samenhang tussen het wegvallen van de buigings-e voor een categoriale aanduiding, zoals bijvoorbeeld 'de geestelijke vader' tegenover 'de geestelijk vader', en het wegvallen van het lidwoord zoals in 'geestelijk vader'.

¹² Zie bijvoorbeeld Bartsch (1987: 173) die de functie van normen als volgt omschrijft: "Norms reduce the complexity of perceiving and evaluating states of affairs and behaviour and thus make effective action possible." Zie verder ook Milroy en Milroy (1991) en de bundel van Van Bree en Van Santen (1996).

geven aan het woordenpaar goed-slecht. Het is echter zeer de vraag of dit zo is. De purist bedoelt met goed taalgebruik de zuiverheid van de taal, en de meer tolerante taaladviseur bedoelt met goed taalgebruik wellicht de begrijpelijkheid. Een analyse van de gebruikswijzen van het woord 'goed' laat zien dat dit woord diverse betekenisaspecten kent.

De analyse die hier gepresenteerd wordt, past in de traditie van de *significa*. De *significa* was een stroming aan het begin van deze eeuw, waarin wetenschappers zoals de wiskundige Brouwer, en literatoren zoals Frederik van Eeden, elkaar vonden in hun ideaal van een betere samenleving. De leden van de *signifische* beweging wilden dit ideaal bereiken door het wederzijds begrip tussen de leden van de samenleving te verbeteren. Een nauwkeurige betekenisanalyse van kernbegrippen in onze taal zou kunnen bijdragen aan een betere verstandhouding.¹³ Door verbetering van het taalgebruik – zo geloofde men – zou het wantrouwen tussen sociale groeperingen kunnen afnemen. De *significa* was geen lang leven beschoren. Tegenwoordig wordt de term 'signifische analyse' alleen nog gebruikt voor een analyse van problematische begrippen in de wetenschap.¹⁴ Zo'n analyse richt zich dan vooral op de verschillende manieren waarop een begrip gebruikt wordt. Doel van zo'n analyse is onder andere het wetenschappelijk debat van zijn duister imago te ontdoen en de maatschappelijke waarde van de wetenschap te verhogen.

De gebruikswijzen van het woord 'goed' kunnen op verschillende manieren geanalyseerd worden, bijvoorbeeld door te onderzoeken in welke context het woord voorkomt of door na te gaan met welke werkwoorden het woord wordt gebruikt. Hier is gekozen voor een analyse via opposities. Zoals men een begrip als

¹³ Zie voor een goed overzicht van de *signifische* beweging Walter Schmitz (1990). Mannoury, een van de coryfeeën van de Nederlandse *signifische* beweging, definieerde de *significa* aldus: "een methode van onderzoek naar de betekenis van verstandhoudingshandelingen of taaldaden (gesproken of geschreven woorden, mimiek, gesticulatie, enz.), waarbij de psychische verschijnselen, welke aan deze verrichtingen ten grondslag liggen, op de voorgrond worden gesteld." (Winkler Prins 1953, deel 16, p. 625.)

¹⁴ Zie voor een voorbeeld De Groot en Medendorp (1986) met hun analyse van het begrip 'intelligentie' (pp. 127-130 en 204-208.)

'natuur' kan leren kennen door te kijken hoe het in tegenstellingen gebruikt wordt (natuur – cultuur, natuur – opvoeding, natuur – leer, enz.), zo kan men ook een begrip als 'goed' leren kennen door het oppositioneel te analyseren. Hieronder volgen een tiental opposities.

Opposities van 'goed'

1	goed	incorrect	Dat is goed gespeld.
2	goed	ongezond	Ik voel me niet goed.
3	goed	onjuist	Dat zeg jij goed. (Daar heb jij gelijk in.)
4	goed	onnauwkeurig	Ik kan het goed voelen.
5	goed	zonder succes	Dat was een goed jaar.
6	goed	ongepast	Dat was niet de goede toon.
7	goed	niet deugdzaam	Dat is een goed mens.
8	goed	onzuiver	Een goed geweten hebben.
9	goed	lelijk	Wat zie jij er goed uit!
10	goed	niet verrassend	Die is goed! (als commentaar op een grap)

Welke betekenisaspecten spelen mee als er gesproken wordt over goed of slecht taalgebruik? Er is geen enkele reden om een van deze aspecten bij voorbaat uit te sluiten. In betekenis 1 gaat het vooral om taalgebruik dat voldoet aan taalregels. De volgende opposities wijzen op een heel ander aspect dan regels. Kwalificaties als ongezond (2), onjuist (3) en onnauwkeurig (4) komen dicht in de buurt van wat Labov in zijn befaamde studie 'The logic of non-standard English' (1969) onder verbositeit verstaat. Labov plaatst verbositeit tegenover verbaliteit. Verbaliteit is het vermogen om in taal je bedoelingen weer te geven. Verbositeit is een min of meer verziekte communicatie waarin woorden nauwelijks verwijzen naar iets in de werkelijkheid en vage uitingen zonder zinvol verband aaneengeregen worden. Populair gezegd: "veel geschreeuw, weinig wol".¹⁵

¹⁵ Labov beschrijft 'verbosity' onder verwijzing naar Bernstein als 'empty elaboration', en beschrijft de stijl die daarvan het gevolg is, op deze manier (editie 1976:222): "All too often, standard English is represented by a style that is simultaneously overparticular and vague. The accumulating flow of words buries rather than strikes the target. It is this verbosity which is most easily taught and most easily learned, so that words take the place of thoughts, and nothing can be found behind them." Zie verder bijvoorbeeld ook de literator en cultuurcriticus Calvino die in een essay over nauwkeurigheid opmerkt: "It seems to me that language is always used in a random, approximate, careless manner." (Calvino 1988:56)

De betekenis 'succesvol' (5) heeft geen betrekking op het taalgebruik zelf, maar op het effect ervan. Ook incorrect of 'verboos' taalgebruik kan in bepaalde situaties succesvol zijn. De drie volgende betekenissen hebben een ethisch aspect. Hier gaat het om taalgebruik dat gepast is een bepaalde situatie (6), of taalgebruik dat door de lezer als aangenaam wordt ervaren (7) of vrij is van onwaarheden (8). De laatste twee betekenissen hebben een esthetisch aspect. Hier gaat het om taalgebruik dat aantrekkelijk (9) en verrassend is (10).

In discussies over goed taalgebruik kunnen al deze betekenisaspecten van het woord 'goed' een rol spelen. Bovendien is deze opsomming niet uitputtend. De oppositie goed-onzuiver bijvoorbeeld wordt in discussies over taalgebruik ook gehanteerd om te wijzen op vermengingen in taalgebruik, bijvoorbeeld het door elkaar halen van indelingsprincipes of een populaire toon in een plechtige tekst. Voor discussies over goed of slecht taalgebruik is een kader nodig waarin de zeer verschillende betekenisaspecten van het woord 'goed' hun eigen plaats krijgen. In zo'n kader moet bijvoorbeeld duidelijk worden dat een spelfout van geheel andere orde is dan een feitelijke onjuistheid. Ook moet duidelijk worden hoe deze fouten zich verhouden tot bijvoorbeeld ongepast of onaantrekkelijk taalgebruik. Over het ontwerp van zo'n kader gaat het volgende hoofdstuk.

EEN ANALYSEMODEL VOOR TEKSTKWALITEIT

In dit hoofdstuk wordt een analysemodel gepresenteerd waarmee beredeneerd en systematisch kan worden nagegaan of een tekst voldoet aan criteria voor goed taalgebruik. In paragraaf 2.1 wordt het model geïntroduceerd.¹⁶ In paragraaf 2.2 wordt met behulp van het model een tekst geanalyseerd. Gelet op de beschikbare ruimte worden alleen de kernpunten uit het model gepresenteerd en wordt een klein tekstje gebruikt, een bijsluiter bij een geneesmiddel. In paragraaf 2.3 staan enkele kanttekeningen bij het model.

2.1 *Het CCC-model*

2.1.1 Drie criteria

Het model is bedoeld als hulpmiddel bij het vaststellen van de kwaliteit van een tekst. Nu is 'kwaliteit' een bijzonder vaag begrip. Daarom moet dit begrip eerst nader bepaald worden.

Dit model is gebaseerd op het uitgangspunt dat een tekst voldoende kwaliteit heeft wanneer aan drie voorwaarden is voldaan. De eerste voorwaarde is dat de schrijver zijn doel bereikt én tegelijkertijd voldoet aan de verwachtingen van de lezer. De tweede voorwaarde is dat de keuzemogelijkheden voor bijvoorbeeld for-

¹⁶ Zie voor uitgebreidere informatie Renkema (1994) en Renkema (1996).

muleringen bij elkaar passen. De derde voorwaarde is dat de tekst geen taalfouten bevat.

In deze visie op tekstkwaliteit moet er een balans, een overeenstemming, zijn tussen wat een schrijver wil en wat een lezer nodig heeft. Een tekst is dus slecht wanneer de schrijver wel heeft gezegd wat hij wil maar wanneer de lezer redelijkerwijs meer informatie had mogen verwachten. Deze balansschikking in kwaliteit wordt in dit model het correspondentiecriterium genoemd, de eerste C.

Schrijvers hebben bij het overdragen van een boodschap talrijke mogelijkheden. Ze kunnen een bepaalde tekstsoort kiezen, bijvoorbeeld een ingezonden brief of een korte notitie; ze kunnen een formele of informele stijl hanteren, en bepaalde principes gebruiken om de informatie te ordenen. Maar als ze eenmaal een keuze gemaakt hebben, dan moeten ze bij die keuze blijven. Een eenvoudig voorbeeld: wanneer een schrijver de lezer aanspreekt met 'u', dan kan hij niet plotseling overgaan op 'je'. Een tekst heeft kwaliteit wanneer eenmaal gemaakte keuzes consequent worden volgehouden. Dit wordt in het model het consistentiecriterium genoemd, de tweede C.

De kwaliteit van een tekst wordt negatief beïnvloed wanneer er gezondigd wordt tegen de regels van het taalsysteem. Hierbij moet niet alleen gedacht worden aan regels voor spelling en interpunctie, maar ook aan regels of conventies voor tekstsoorten. Zo moet een nieuwsbericht beginnen met een lead, en heeft een sollicitatiebrief een bepaalde afsluiting, enz. Ook het geven van foutieve informatie is incorrect. Een tekst moet qua inhoud en vorm correct zijn. Dit wordt in het model het correctheidscriterium genoemd, de derde C.

2.1.2 Drie soorten tekortkomingen in teksten

Met de drie criteria kunnen drie soorten tekortkomingen of fouten worden onderscheiden: correctheidsfouten, consistentiefouten en correspondentiefouten.

Correctheidsfouten ontstaan door het niet toepassen van regels uit ons taalsysteem of een onjuiste weergave van feiten. In bij-

voorbeeld “Het is gebeurt” wordt gezondigd tegen een spellingregel. In de volgende zin wordt een grammaticaregel overtreden: “Ik word geadviseerd rust te nemen.” Dit moet zijn: “Mij wordt geadviseerd ...” of “Ik krijg het advies om ...” En de mededeling dat de Eiffeltoren in 1881 is gebouwd is inhoudelijk onjuist (dat moet zijn 1889). Tekortkomingen volgens het correctheidscriterium kunnen worden opgelost met woordenboeken en naslagwerken.

Consistentiefouten ontstaan wanneer keuzes in een bepaald tekstdeel niet in overeenstemming zijn met keuzes in een ander tekstdeel. Bij het signaleren van consistentiefouten zijn dus altijd twee tekstdelen betrokken: “Hier staat x, maar daar staat y.” Hier schrijft de auteur ‘geluidhinder’, daar ‘geluidshinder’. Tekortkomingen volgens het consistentiecriterium kunnen worden opgelost door het ene tekstdeel aan te passen aan het andere.

Correspondentiefouten ontstaan door een gebrek aan overeenstemming tussen het doel van de schrijver en de behoefte van de lezer. In de beschrijving van deze fouten spelen dus altijd de schrijver en/of de lezer een rol. Bijvoorbeeld: “De lezer heeft hier meer informatie nodig” of “Als de auteur zo onaantrekkelijk formuleert, bereikt hij zijn doel niet”. Correspondentiefouten zijn het moeilijkst te verbeteren, omdat doelen en verwachtingen veelal vaag geformuleerd zijn, of gewoon omdat er verschillen van inzicht zijn over de functie van een tekst of de kenmerken van een doelgroep.

De drie soorten tekortkomingen - correspondentiefouten, consistentiefouten en correctheidsfouten - hebben alle te maken met afstemming, maar verschillen in de aspecten waartussen afstemming moet plaatsvinden. In het volgende schema staan de criteria en de verschillen in afstemming weergegeven.

Schema 2.1 De verschillen tussen de criteria

criterium	afstemming	
	van	op
correspondentie	schrijver	lezer
consistentie	tekstdeel	tekstdeel
correctheid	tekst	feiten en taalsysteem

2.1.3 Vijf tekstniveaus

De criteria correspondentie, consistentie en correctheid zijn van toepassing op vijf tekstniveaus. Deze niveaus worden al sinds de Klassieke Oudheid onderscheiden: teksttype, inhoud, opbouw, formulering en presentatie.¹⁷ De drie criteria leveren met de vijf tekstniveaus tezamen vijftien ijkpunten op, die alle aspecten bestrijken die van invloed kunnen zijn op tekstkwaliteit.

Schema 2.2 Het CCC-model voor de analyse van tekstkwaliteit

	CORRESPONDENTIE	CONSISTENTIE	CORRECTHEID
A. <i>Teksttype</i>	1. geschiktheid	2. genre-zuiverheid	3. toepassing genreregels
B. <i>Inhoud</i>	4. voldoende informatie	5. overeenstemming tussen feiten	6. juistheid van gegevens
C. <i>Opbouw</i>	7. voldoende samenhang	8. consequente opbouw	9. correcte verbindingswoorden
D. <i>Formulering</i>	10. gepaste formulering	11. eenheid van stijl	12. correcte zinsbouw en woordkeus
E. <i>Presentatie</i>	13. gepaste presentatie	14. afstemming tekst en vormgeving	15. correcte spelling en interpunctie

De ordening en de plaats van een ijkpunt geeft het relatieve belang van het ijkpunt aan. Een fout volgens bijvoorbeeld ijkpunt 7 heeft meer invloed op de tekstkwaliteit dan een fout volgens ijkpunt 15. Het model moet van links naar rechts en van boven naar beneden gelezen worden, dus in de volgorde van de nummering. Als het verkeerde teksttype is gekozen (ijkpunt 1),

¹⁷ In feite zijn deze niveaus te onderscheiden in elke artistieke of ambachtelijke productie, of het nu gaat om het componeren van een muziekstuk of het bakken van een taart. De componist bepaalt een type (een sonate), gaat na welke inhoud hij wil overbrengen (het ontwakken van een bosnymph), en bepaalt dan een (soms al gedeeltelijk voorgegeven) structuur in delen en in maatsoort. Daarbinnen worden de melodieën geformuleerd, en gepresenteerd via een bepaald muziekinstrument. Voor een appeltaart (type) gelden in feite dezelfde niveaus: al dan niet met rozijnen en noten (inhoud), in lagen of met hele stukken en met deegrolletjes bovenaan (structuur), langwerpig of rond (formulering/vormgeving) en warm gepresenteerd met ijs en slagroom op porselein, of koud op een servetje.

bijvoorbeeld een discussienota in plaats van een rondzendbrief, dan is verdere analyse niet meer relevant. Afhankelijk van het teksttype of van andere factoren kan een bepaald ijkpunt meer of minder gewicht krijgen. Zo zal in het algemeen de spelling van een tekst (ijkpunt 15) minder van invloed zijn op de kwaliteit dan de inhoud ervan (de ijkpunten 4, 5 en 6). Maar een sollicitatiebrief voor de functie van docent Nederlands kan nog zo'n overtuigende inhoud hebben, als er één spelfout in staat, is de kwaliteit onder de maat.

2.1.4 Verfijningen

Het CCC-model is een basismodel. De ijkpunten moeten per teksttype nader worden gespecificeerd. Als het teksttype bijvoorbeeld een fondswervingsbrief is, dan betekent 'voldoende informatie' volgens ijkpunt 4 vooral 'voldoende overtuigende informatie'. Het model is in principe ook van toepassing op gesproken taal: een voordracht, een betoog, enz. In dat geval moet alleen het laagste niveau, de presentatie, anders worden ingevuld. Bij ijkpunt 13, gepaste presentatie, gaat het dan onder andere om stemgebruik (volume, spreeknelheid); bij ijkpunt 14 gaat het dan bijvoorbeeld om het gebruik van een overhead bij een lezing, en ijkpunt 15 heeft dan betrekking op de standaarduitspraak en de juiste intonatie.

Ijkpunt 10, 'gepaste formulering', verdient aparte aandacht. Dit ijkpunt kan nog verder worden onderverdeeld. In de jaren dat dit model is ontwikkeld, zijn talrijke lezerscommentaren op zeer diverse teksten geanalyseerd op kritiekpunten ten aanzien van zinsbouw en woordkeus. Uit de analyses bleek dat de meeste commentaren op de formulering van een tekst te herleiden zijn tot vier dimensies: 1. begrijpelijkheid, 2. aantrekkelijkheid, 3. bondigheid, 4. toonzetting. De eerste twee dimensies spreken voor zich; de derde heeft te maken met 'woordeconomie', en de vierde met een toon die bij de inhoud en de communicatiesituatie past.

Negatieve commentaren op de formulering volgens ijkpunt 10 hebben steeds betrekking op een overschrijding in de richting

van de schrijver of in de richting van de lezer. Bijvoorbeeld: op de dimensie begrijpelijkheid kan een tekst tekortschieten wanneer een schrijver te weinig moeite doet om zich aan te passen aan het kennisniveau van de lezer; dan is de tekst te moeilijk. Maar een schrijver kan zich ook te veel aanpassen; dan is de tekst te makkelijk. Het correspondentiecriterium houdt in dat men 'naar beide kanten' fouten kan maken. In het overzicht hieronder zijn de dimensies in de middenkolom weergegeven, met links en rechts het effect van de overschrijdingen in de richting van de schrijver en de lezer.

Schema 2.3 Onderverdeling ijkpunt 10, gepaste formulering

<i>te dicht bij de schrijver</i>		<i>te dicht bij de lezer</i>	
te moeilijk	◀ begrijpelijkheid ▶	te gemakkelijk	
te zakelijk	◀ aantrekkelijkheid ▶	te populair	
te beknopt	◀ bondigheid ▶	te uitgebreid	
te afstandelijk	◀ toonzetting ▶	te informeel	

2.2 Een voorbeeldanalyse

Hoe werkt een analyse volgens het CCC-model? Als voorbeeld een analyse van een tekstje van zo'n 250 woorden, de bijsluiter bij het geneesmiddel Norit. Hierna volgt eerst de originele tekst met regelnummering. Daarna zal per tekstniveau commentaar worden geleverd met verwijzingen naar de relevante ijkpunten uit het CCC-model.

2.2.1 De Norit-bijsluiter

NORIT (Carbo activatus)	
1	NORIT N.V. AMERSFOORT
	Samenstelling: Carbo activatus 200 Mg per capsule.
5	Eigenschappen: NORIT is een plantaardig middel met een groot inwendig oppervlak, dat in het maagdarmkanaal aanwezige schadelij-
10	ke of ongewenste stoffen kan adsorberen.
	NORIT oefent bij juist gebruik geen nadelige invloed uit op het menselijk orga-
15	nisme en levert in handen van kinderen geen gevaar op.
	Indicaties
20	1. Ter aanvulling van diëetmaatregelen bij acute diarree, b.v. door verandering van voedsel of klimaat.
	2. Als hulpmiddel bij de behandeling van vergiftigingen.
25	Waarschuwingen en voorzorgsmaatregelen:
	1. Raadpleeg een arts indien geen verbetering optreedt of uw klachten zich herhalen.
30	2. Bij vergiftiging direct een arts waarschuwen.
	3. Het gebruik van NORIT kan de werkzaamheid van bepaalde geneesmiddelen, o.a. ovulatiem-
35	mers, verminderen.
	4. Bij gebruik van NORIT treedt zwarte verkleuring van de faeces op.
	Gebruik bij zwangerschap:
40	Dit geneesmiddel kan voor zover bekend zonder gevaar voor de vrucht overeenkomstig het voorschrift worden gebruikt tijdens de zwangerschap.
45	Dosering en wijze van gebruik:
	Diarree: 3 - 4 capsules per keer, tot drie-maal per dag.
50	Vergiftigingen: 10 capsules per keer, enige malen herhalen met kleine tussenpozen.
	NORIT met water in te nemen.
55	Aangezien NORIT capsules geen suiker bevatten, kunnen deze zonder bezwaar door diabetici worden gebruikt.
	Houdbaarheid:
60	Zie achter: "Niet te gebruiken na" op doosje en "exp." op strip.
	Verpakkingen:
65	Doosje à 30 capsules in doordrukstrips.
	In het register ingeschreven onder RVG 09116.

2.2.2 De volgorde van de ijkpunten

Voor een goede analyse is het van groot belang dat alle ijkpunten aan de orde komen. In discussies over tekstkwaliteit is men vaak geneigd te beginnen met presentatiekwesties, dus op het laagste niveau van het model. Voorbeelden daarvan zijn de opmerking dat 'adsorberen' in regel 10 waarschijnlijk een typefout is voor 'absorberen', en dat er geen trema moet op 'dieet' in regel 19 (ijk-

punt 15), of dat het inconsistent is om in regel 3 na het kopje niet op een nieuwe regel te beginnen, en na het kopje in regel 18 geen dubbele punt te zetten (ijkpunt 14). Discussies over presentatie gaan vaak over detailkwesties, bijvoorbeeld over de vraag of er na een tussenkopje wel een dubbele punt moet. Het gevaar is dan dat men aan belangrijkere tekortkomingen niet meer toekomt.¹⁸

Doorgaans kunnen presentatieproblemen sneller en gemakkelijker worden opgelost wanneer alle andere niveaus zijn doorlopen. Op het niveau van de inhoud moet bijvoorbeeld eerst worden beslist of het hier gaat over ‘adsorptie’ (aan de oppervlakte vasthouden) of over ‘absorptie’ (vocht opname). Dit valt onder ijkpunt 6, ‘juistheid van gegevens’. Daarna moet men zich op het niveau van de formulering afvragen of woorden als deze bekend zijn bij de gemiddelde koper van het geneesmiddel (ijkpunt 10, begripbaarheid van de formulering). Pas daarna is het zinvol om commentaar te leveren op presentatiekwesties.

2.2.3 Teksttype

De toepassing van het model begint bovenaan, op het niveau van het teksttype. Het betreft hier een bijsluiter. Dus de CCC-analyse moet gebaseerd zijn op het doel van de geneesmiddelenfabrikant en de verwachting van de gebruiker die het geneesmiddel nodig heeft en de toelichtende tekst wil lezen. Het doel van de fabrikant is het geven van informatie over het geneesmiddel. De Norit-gebruiker mag redelijkerwijs verwachten dat de bijsluiter informatie verschaft over de inhoud van het doosje, over de werking van het medicijn, en over de wijze van gebruik en mogelijke bijwerkingen. Voor dit doel is het goede teksttype gekozen.

Onduidelijk blijft echter of de tekst een officieel goedgekeurde bijsluiter is waartoe de producent juridisch verplicht is, of dat het hier gaat om patiënteninformatie die alleen bedoeld is als extra service aan de patiënt. Het onderscheid tussen een juridisch ver-

¹⁸ Voor dit verschijnsel bestaat een kernachtig gezegde: “de mug uitzeven en de kameel doorslikken”. Uiteraard moet men ook muggen ziften. Vlak voor het bijbelvers waaraan dit gezegde ontleend is, Mattheus 23:24, staat: “dit (namelijk muggenziften) moet men doen en het andere niet nalaten.”

plichte tekst en patiënteninformatie is van belang in een eventuele aansprakelijkheidsprocedure. Als een gebruiker zijn beklag wil doen over niet-vermelde, nadelige bijwerkingen heeft alleen de tekst van de officieel goedgekeurde bijsluiter rechtskracht. Uit de tekst wordt niet duidelijk welk soort bijsluiter is bedoeld.

2.2.4 Inhoud

Een goede vuistregel bij het toepassen van ijkpunt 4, voldoende informatie, is de volgende. Een tekst geeft voldoende informatie wanneer vragen die door de tekst worden opgeroepen, worden beantwoord. Hier schiet de tekst op een tiental punten tekort.

1. Onder 'Eigenschappen' staat wel informatie over de aard van het geneesmiddel, maar die informatie is onvoldoende. Wat moeten we ons voorstellen bij 'een groot inwendig oppervlak' in regel 8?
2. De technische term 'adsorberen' in regel 10 heeft – als die al nodig is voor de uitleg – enige toelichting. Een algemene woordenboekomschrijving van het geneesmiddel lijkt hier beter op zijn plaats, bijvoorbeeld: 'Norit is een uit plantaardig materiaal bereid koolpoeder dat schadelijke of ongewenste stoffen uit het darmkanaal kan opnemen.'
3. Wat wordt er bedoeld met 'geen nadelige invloed' in regel 13? Bedoelt men bijvoorbeeld dat het geen effect heeft op de concentratie of het rijgedrag?
4. Norit levert geen gevaar op in handen van kinderen (regel 15). Maar wat moet je doen wanneer een kind een heel doosje heeft leeggesnoept? Moet je een dokter waarschuwen, of kun je volstaan met het kind veel te laten drinken?
5. Dit geneesmiddel is bedoeld voor 'acute diarree' (regel 20). Hoe dan te handelen bij chronische diarree?
6. In regel 23 wordt van 'vergiftigingen' gesproken. Zo'n meervoud roept de vraag op om welke vergiftigingen het dan nog meer gaat. Waarschijnlijk is hier alleen voedselvergiftiging bedoeld en niet bijvoorbeeld bloedvergiftiging.
7. In regel 27 staat dat je een arts moet raadplegen als de klachten zich herhalen. Dus als je binnen een week nog een keer diarree krijgt? Of moet je dan veel vaker last hebben gehad?
8. Het woord 'bepaalde' in regel 33 roept de vraag op welke

geneesmiddelen precies bedoeld worden.

9. In de passage over zwangerschap wordt een voorbehoud gemaakt: 'voor zover bekend' (regel 40). In de passage voor diabetici staat dit niet. Maar zo'n algemeen voorbehoud geldt toch altijd? Moeten zwangere vrouwen nu wel of niet oppassen?

10. In regel 49 wordt gesproken over 'enige malen' en 'kleine tussenpozen'. Hoe vaak is 'enig' en hoe lang duurt een 'kleine tussenpoos'?

11. Bij de opmerking over 'met water in te nemen' in regel 52 kunnen lezers in onzekerheid raken: per capsule een glas of één slokje voor vier capsules?

Op het niveau van de inhoud lijkt er op één punt ook sprake van inconsistentie (ijkpunt 5). Onder 'Indicaties' wordt in regel 22 en 23 meegedeeld dat Norit gebruikt kan worden bij vergiftigingen, maar in regel 30 en 31 wordt gezegd dat direct een arts moet worden gewaarschuwd. Betekent dit dat eerst een arts moet worden geraadpleegd, of mag altijd al Norit ingenomen worden voordat de arts gebeld wordt?

2.2.5 Structuur

Een belangrijk kenmerk van een goede structuur is dat zaken die bij elkaar horen, ook bij elkaar staan. Op dit punt is er onvoldoende samenhang (ijkpunt 7). De min of meer technische informatie over samenstelling en verpakking staat, van elkaar gescheiden, aan het begin en het einde. Deze informatie kan beter worden samengevoegd aan het einde, onder het kopje 'Verpakking' na 'Houdbaarheid', zoals ook in andere bijsluiters dikwijls gebeurt. De opmerkingen over eventueel gevaar voor kinderen, zwangere vrouwen en suikerpatiënten staan door de hele tekst verspreid. Deze opmerkingen kunnen beter bij elkaar staan, na alle andere informatie.

Omgekeerd staat ook informatie bij elkaar die niet bij elkaar hoort. Onder het kopje 'Waarschuwingen en voorzorgsmaatregelen' staan twee waarschuwingen én twee bijwerkingen. De samenhang is hier niet alleen onvoldoende, maar door het kopje is de opbouw ook inconsistent (ijkpunt 8). Er worden helemaal geen voorzorgsmaatregelen genoemd.

2.2.6 Formulering

Een analyse volgens ijkpunt 10, gepaste formulering, brengt diverse ongerechtigheden aan het licht. Eerst twee voorbeelden van onnodig moeilijke zinsbouw. De zin onder ‘Eigenschappen’ (regel 7 e. v.) bevat naar verhouding een te lange voorbepaling bij ‘stoffen’. Dit maakt de zin lastig leesbaar. De zin over zwangerschap (regel 40 e. v.) is een lastig leesbare aaneenschakeling van voorzetselbepalingen: “voor ... zonder ... voor ... overeenkomstig ... tijdens”. Bovendien staat de bepaling ‘tijdens de zwangerschap’ te ver naar achteren.

Ook de woordkeus is hier en daar onnodig moeilijk, bijvoorbeeld ‘indicaties’ (18) en ‘faeces’ (37). Verder is het de vraag of voor iedereen duidelijk is dat met ‘ovulatieremmers’ in regel 34 de pil bedoeld wordt. Soms is het taalgebruik onaantrekkelijk. Waarom ‘menselijk organisme’ in regel 14? Hoeveel vrouwen vinden het plezierig om hun komend kindje als ‘vrucht’ (41) betiteld te zien? Ronduit lelijk is “Zie achter: ‘Niet te gebruiken na’ op doosje” (60). Soms lijkt de formulering te uitgebreid. In regel 42 staat de toevoeging ‘overeenkomstig het voorschrift’. Maar dit geldt toch altijd? En bovendien moet het voorschrift in de tekst nog komen. Verder lijkt de toonzetting iets te formeel met ‘indien’ (27), ‘overeenkomstig’ (42) en ‘aangezien’ (54).

Ook ijkpunt 11, eenheid van stijl, geeft aanleiding tot commentaar. Waarom staat er de ene keer ‘bij juist gebruik’ (13) en de andere keer ‘overeenkomstig het voorschrift’? Is er een mogelijk onderscheid tussen ‘bij zwangerschap’ en ‘tijdens zwangerschap’? Waarom zijn de ‘Waarschuwingen’ (25) niet op dezelfde manier geformuleerd? Punt 1 begint met een bevelvorm en punt 2 eindigt met een heel werkwoord. Maar deze opmerkingen zijn van minder belang dan het commentaar bij het vorige ijkpunt.

Tot slot nog een opmerking over een incorrecte formulering (ijkpunt 12). In de zin “NORIT met water in te nemen” (52) moet het woordje ‘te’ worden geschrapt (‘innemen’ wordt dan één woord). Overigens kan dit advies beter worden opgenomen in de passage over ‘dosering en wijze van gebruik’.

Tot zover de CCC-analyse. Op het niveau van de presentatie zijn aan het begin al opmerkingen gemaakt. Op basis van deze analyse is de bijsluiter herschreven.¹⁹ De volledige herschrijving staat in de volgende paragraaf.

2.2.7 De herschreven Norit-bijsluiter

NORIT

Patiënteninformatie

Aan deze informatie kunnen geen rechten worden ontleend. Dit geneesmiddel staat in het register ingeschreven onder RVG 09116. Raadpleeg bij nadere vragen uw arts.

Samenstelling

NORIT (carbo activatus) is een uit plantaardig materiaal bereid koolpoeder dat schadelijke of ongewenste stoffen uit het darmkanaal kan opnemen.

Toepassing

NORIT kan worden gebruikt als aanvulling op dieetmaatregelen bij acute diarree als gevolg van verandering van voedsel of klimaat.

Dosering en gebruik

Neem drie keer per dag 3 of 4 capsules in met een glas water.

Waarschuwing

Raadpleeg een dokter als er geen verbetering optreedt of als de klachten zich herhalen.

Bijwerkingen

1. NORIT veroorzaakt zwarte verkleuring van de ontlasting.

2. NORIT kan de werkzaamheid van de pil en van geneesmiddelen verminderen.

Risicogroepen

Bij juist gebruik is NORIT niet schadelijk.

zwangere vrouwen

NORIT kan in de zwangerschap worden gebruikt zonder bezwaar voor het ongeboren kind. Houdt u zich aan de voorgeschreven dosering.

kinderen

NORIT is niet gevaarlijk voor kinderen.

sulkerpatiënten

NORIT bevat geen suiker, en kan dus ook gebruikt worden door sulkerpatiënten.

Houdbaarheid

Zie de datum achter "Niet te gebruiken na" op het doosje of achter "exp." op de strip zelf.

Verpakking

Dit doosje bevat 30 capsules in doordrukstrips. Elke capsule bevat 200 mg.

¹⁹ De herschrijving is tot stand gekomen in overleg met de Norit-fabrikant. Tijdens dit overleg bleek dat de tekst op enkele punten inhoudelijk moest worden aangepast. De belangrijkste aanpassing betrof inmiddels achterhaalde informatie in het origineel. De tweede indicatie, Norit als hulpmiddel bij de behandeling van vergiftigingen, bleek bij de aangegeven dosering onvoldoende grond te hebben. Een gebruiker zou dan veel meer dan tien capsules in één keer moeten innemen. Daarom is deze indicatie, met de desbetreffende opmerkingen over dosering en gebruik, in de herschrijving komen te vervallen.

2.3 *Kanttekeningen bij het CCC-model*

2.3.1 Beperkingen van het model

Uiteraard kan met behulp van dit betrekkelijk eenvoudige model niet hét antwoord worden gegeven op alle vragen over goed taalgebruik. Het model is bedoeld als raamwerk voor tekstdiagnose. Het blijkt in de praktijk redelijk goed te voldoen als leidraad in discussies over tekstkwaliteit. Wel zijn er enkele beperkingen.

In een enkel geval is het onderscheid tussen de ijkpunten nog niet duidelijk genoeg. Een tekst kan bijvoorbeeld te beknopt geformuleerd zijn (ijkpunt 10), maar bij nadere analyse kan blijken dat de tekst te weinig informatie bevat (ijkpunt 4). Een opmerking over vaagheid moet gecategoriseerd worden op het niveau van de inhoud als blijkt dat de tekst meer informatie moet bevatten. Een opmerking over vaagheid hoort op het niveau van de formulering als de tekst duidelijker kan worden geformuleerd zonder dat de auteur daarvoor verdere bronnen moet raadplegen. De inhoud en de formulering ervan zijn soms echter lastig te scheiden.

Ook is het onderscheid tussen de criteria correspondentie, consistentie en correctheid in sommige gevallen niet duidelijk. Als er bijvoorbeeld geen overeenstemming is tussen de feiten (ijkpunt 5) dan is tenminste één gegeven onjuist (ijkpunt 6). Een evaluatie als ‘fout verbindingswoord’ (ijkpunt 9) kan alleen gegeven worden op grond van de voorafgaande en volgende tekst. Dus lijkt hier eerder sprake van inconsistentie dan van incorrectheid. Ook het feit dat een zin is ontspoord (ijkpunt 12) kan alleen maar worden vastgesteld op grond van de context. Opnieuw lijkt eerder het consistentiecriterium in het geding te zijn dan het correctheidscriterium.

Mogelijke verwarring kan worden voorkomen door duidelijke afspraken te maken, bijvoorbeeld over de rubricering van klassieke zinsbouwfouten bij de ijkpunten voor correctheid. Bij het consistentiecriterium gaat het om tekstverschijnselen die voortvloei-

en uit de keuzes die een auteur nog heeft na beslissingen volgens het correspondentie criterium. In de analysepraktijk kunnen problemen met categorisering vaak worden opgelost door bij aarzeling steeds het hoogste ijkpunt te kiezen (dus het ijkpunt met het laagste nummer). Immers, hoe hoger het ijkpunt, des te belangrijker is dat ijkpunt voor het vaststellen van de tekstkwaliteit.

Een ander mogelijk kritiekpunt is de abstractiegraad van het model. Waarom is er niet gewerkt met concrete tekstenmerken zoals zinslengte, woordenrijkdom, lijdende vorm of het aantal bijzinnen per zin? Een belangrijke reden hiervoor is dat concrete tekstenmerken vaak vanuit verschillende gezichtspunten worden geëvalueerd.²⁰ Een goed voorbeeld hiervan is de lijdende vorm. Een evaluatie van een lijdende vorm kan tot conclusies op drie tekstniveaus leiden. Neem het volgende voorbeeld:

Er komen veel klachten binnen van de leerlingen uit de onderbouw. De fietsenstalling wordt te vaak gebruikt voor andere activiteiten.

De lijdende vorm 'wordt ... gebruikt' kan als volgt worden bekritiseerd:

ijkpunt 4, voldoende informatie

De ontbrekende handelende persoon moet worden toegevoegd. Wie zijn die gebruikers? Leerlingen van de bovenbouw?

ijkpunt 7, voldoende samenhang

Door in de tweede zin het lijdend voorwerp vooraan te plaatsen in onderwerpspositie sluit de zin minder goed aan bij de vorige zin. Als de tweede zin zou beginnen met 'leerlingen van de bovenbouw' zou er een betere aansluiting zijn.

ijkpunt 10, gepaste formulering

De formulering in de lijdende vorm, met het woordje 'wordt', is minder aantrekkelijk.

²⁰ Ook andere tekstevaluatiesystemen werken met abstracte categorieën. Zie bijvoorbeeld het systeem van Sydserrff en Weetman (1999) waarmee de tekstkwaliteit van financiële jaarverslagen wordt beoordeeld.

Omdat in een tekstanalyse zeer diverse tekstkenmerken vanuit verschillende gezichtspunten kunnen worden geëvalueerd, wordt een analyse al snel onoverzichtelijk. Daarom kan een analysemodel beter geen ijkpunten bevatten waarin concrete tekstkenmerken zijn opgenomen.

2.3.2 Functies van het model

Het CCC-model is bedoeld als raamwerk voor tekstdiagnose. De ervaringen tot nu toe in het onderwijs en bij taaladviesbureaus wijzen uit dat de overgrote meerderheid van alle mogelijke opmerkingen over teksten onder te brengen is bij een van de vijftien ijkpunten. Binnen dit model is direct duidelijk op welk tekstniveau de kritiek betrekking heeft, en wat volgens het relevante criterium de aanpak moet zijn om een tekortkoming op te heffen. Het model kan echter nog andere functies vervullen. Hier enkele voorbeelden.

Bij het formuleren van een schrijfpdracht en bij een tussentijdse rapportage kan dit model gebruikt worden als leidraad bij het schrijfproces. De schrijfpdracht begint in feite met het expliciteren van ijkpunt 1: welk teksttype moet worden gebruikt, gelet op het doel van de schrijver en de verwachting van de lezer? Als daarover duidelijkheid bestaat, kan eerst een ruwe schets van de inhoud worden gemaakt (ijkpunt 4), en als daar overeenstemming over is, een opzet voor de structuur (ijkpunt 7). De andere ijkpunten op het niveau van teksttype, inhoud en opbouw zijn op dat moment niet aan de orde. Tekstschrijvers worden geacht hierover zelf voldoende kennis in huis te hebben.

Het model kan ook dienen als basis voor een werkverdeling bij een schrijfpdracht waarbij verschillende afdelingen of personen betrokken zijn, bijvoorbeeld de directie, een deskundige en een voorlichter. Hoe vaak gebeurt het niet dat men op directieniveau nog fouten in zinsbouw en spelling moet verbeteren? Ook komt het regelmatig voor dat een voorlichter zonder overleg met een deskundige de inhoud naar eigen inschatting 'enigszins' aanpast maar daardoor drastisch wijzigt. Veel duidelijker wordt de gezamenlijke werkwijze wanneer van tevoren wordt afgesproken dat

de directie zich alleen richt op de ijkpunten onder het correspondentie criterium. De directie moet op het laatste moment nog kunnen ingrijpen als bijvoorbeeld de toonzetting niet goed is of als de presentatie niet conform de huisregels is. De deskundige moet een veto kunnen uitspreken over alle aspecten die de inhoud betreffen (de ijkpunten 4, 5 en 6). Hij kan daar immers als enige goed over oordelen. De voorlichter is verantwoordelijk voor alle andere ijkpunten, en dient zich wat de correspondentie-ijkpunten betreft te conformeren aan de directiewensen. Of nog beter: de voorlichter kan na een goede schrijfpdracht anticiperen op specifieke directiewensen.

Wanneer in een bespreking over de kwaliteit van een tekst het CCC-model als uitgangspunt wordt genomen, en wanneer de ijkpunten in de aangegeven volgorde worden doorlopen, dan is de kans groot dat alle tekstaspecten aan de orde komen in volgorde van belangrijkheid. Zo kan op basis van dit model een berekend voorstel worden geformuleerd voor een tekst die recht doet aan het doel van de schrijver en de verwachting van de lezer.

3

DE STRUCTURERING VAN INFORMATIE

In het CCC-model dat gepresenteerd werd in het vorige hoofdstuk, zijn vijf tekstniveaus onderscheiden: teksttype, inhoud, structuur, formulering en presentatie. Discussies over tekstkwaliteit blijven meestal beperkt tot de lagere niveaus van de tekst: de formulering en de presentatie. Maar belangrijker zijn vaak de eventuele tekortkomingen op hogere niveaus: bijvoorbeeld een ondoorzichtige structuur of een onduidelijke inhoud. Daardoor kan een goede informatie-uitwisseling ernstig worden bemoeilijkt.

In 1999 publiceerde de door de overheid ingestelde Commissie Administratieve Lasten een tussenrapport onder de titel 'De papierberg te lijf'. Dit rapport over het 'tekstverkeer' tussen overheid en burger bevat gegevens over de investeringen in tijd en geld die nodig zijn om de informatie-uitwisseling in goede banen te leiden. Die investeringen zijn enorm hoog, maar bijna niemand weet dat. Hoe zou u antwoorden op de volgende vragen?

Hoeveel uur is de gemiddelde ondernemer per week bezig om alle vragen van de overheid te beantwoorden?

Hoeveel kost de bureaucratische papierwinkel per bedrijfsmedewerker per jaar?

Met hoeveel procent zijn de totale kosten van de administratieve lasten gestegen tussen 1993 en 1995?

De Commissie Administratieve Lasten heeft berekend dat de

gemiddelde ondernemer elf uur per week bezig is met het beantwoorden van vragen van de overheid, dat de kosten per werknemer ongeveer 25000 gulden per jaar bedragen en dat die kosten de laatste vijf jaar met bijna dertig procent zijn gestegen (van 13 miljard naar 16,5 miljard). Deze enorm hoge investering in de informatie-uitwisseling wordt, onder andere, veroorzaakt door een gebrek aan tekstkwaliteit. Het ambtelijk proza veroorzaakt nog steeds veel begripsproblemen. Op het niveau van de formulering is al veel onderzoek verricht. Daarom wordt in dit hoofdstuk aandacht besteed aan de structurering van informatie.

In de volgende paragrafen worden, aan de hand van een onderdeel uit het belastingformulier, drie manieren bediscussieerd voor de structurering van informatie. In 3.1 worden de voor- en nadelen van de meer traditionele vorm besproken: een vraag met een uitgebreide toelichtende tekst. In 3.2 komt een structuur aan de orde die tegenwoordig veel gebruikt wordt bij het opvragen van gegevens: het stroomdiagram. In 3.3 wordt een nieuwe vorm van informatiestructurering gepresenteerd: het zogenoemde kaderdiagram. Deze vorm is speciaal ontwikkeld voor beeldschermcommunicatie.

3.1 De tariefvraag in het belastingformulier

Een van de bekendste formulieren van de overheid is het aangiftebiljet voor de inkomstenbelasting. Elk jaar worden bijna vijf miljoen Nederlanders direct of indirect geconfronteerd met dit formulier. Ondanks alle hulp die geboden wordt via belastingbrochures en de BelastingTelefoon blijken veel burgers nog steeds moeite te hebben met het invullen van dit formulier. (Zie hierover bijvoorbeeld het Beheersverslag Belastingdienst 1998.) Daarom is in overleg met de Belastingdienst een onderzoek opgezet waarin is nagegaan in hoeverre de structuur van onderdelen uit het aangifteformulier vereenvoudigd kan worden. De keuze viel hierbij op de vraag over de tariefgroep, een redelijk algemeen bekend onderwerp dat gemakkelijk zelfstandig kan worden behandeld.

3.1.1 De tariefvraag met de toelichtende tekst

Hierna volgt eerst de vraag over de tariefgroep uit het aangifte-formulier met de toelichtende tekst. Deze tekst is op enkele details na precies dezelfde tekst als de toelichting bij vraag 22a uit het Aangiftebiljet Inkomstenbelasting 1998. De subvraag over mee te sturen modellen en de toelichting daarop is hier buiten beschouwing gelaten omdat de desbetreffende passages voor de behandeling van de structuur niet relevant zijn. Verder is nog een kleine aanpassing aangebracht. Bij de informatie over tariefgroep 5 staat dat men, om in tariefgroep 5 te vallen, ook moet voldoen aan de voorwaarden die gelden voor tariefgroep 4. Bij de voorwaarden voor tariefgroep 4 staat echter vermeld: "U heeft geen recht op indeling in tariefgroep 5." De belastingplichtige werd zo gedwongen tot een 'doodlopend heen-en-weer lezen'. Deze fout is overigens in het biljet van 1999 direct hersteld.

Tariefvraag, tekstversie

BEPAALEN IN WELKE TARIEFGROEP U VALT. *Kruis het hokje aan.*

☐ Tariefgroep 1 ☐ Tariefgroep 2 ☐ Tariefgroep 3 ☐ Tariefgroep 4 ☐ Tariefgroep 5

TOELICHTING

Over een deel van uw belastbare inkomen hoeft u geen inkomstenbelasting en premie volksverzekeringen te betalen.

Dat is uw belastingvrije bedrag. De hoogte van uw belastingvrije bedrag wordt bepaald door uw tariefgroep. Uw tariefgroep is afhankelijk van uw persoonlijke situatie.

Tariefgroep

Er zijn vijf tariefgroepen. U wordt in beginsel ingedeeld in tariefgroep 2, met een belastingvrij bedrag van f 8617. Dit belastingvrije bedrag bestaat uit een basisaftrek van f 8207 en een bovenbasisaftrek van f 410. Afhankelijk van uw persoonlijke situatie kunt u verzoeken om indeling in tariefgroep 1, 3, 4 of 5.

Als u gehuwd was of samenwoonde

Als u in 1998 meer dan zes maanden gehuwd was of samenwoonde en één van u beiden had geen inkomen of een inkomen dat lager was dan de basisaftrek, kan degene die het minst verdiende zijn basisaftrek overdragen aan degene die het meest verdiende. De één wordt dan ingedeeld in tariefgroep 1, de ander in tariefgroep 3. Wat hiervan het voordeel is en wat de voorwaarden zijn, leest u hierna bij "Overdracht van de basisaftrek".

Als u alleenstaande was met kinderen

Als u in 1998 meer dan zes maanden alleenstaande was en tot uw huishouden behoorden één of meer kinderen, kunt u worden ingedeeld in tariefgroep 4 of 5. De belastingvrije bedragen van deze tariefgroepen zijn hoger dan het belastingvrije bedrag van tariefgroep 2.

In schema 1 is de tariefgroepindeling in grote lijnen weergegeven. Wat precies de voorwaarden zijn vindt u hierna. Het is vooral van belang om die voorwaarden te lezen als uw situatie of de situatie van uw kinderen in 1998 is gewijzigd. Een overzicht van de belastingvrije bedragen vindt u in tabel 1.

Schema 1 Tariefgroepenschema

Tariefgroep 1

Gehuwde of ongehuwd samenwonende die geen inkomen heeft of een inkomen lager dan f 8207 en die zijn basisaftrek overdraagt aan de echtgenoot/huisgenoot.

Tariefgroep 3

Gehuwde of ongehuwd samenwonende waarvan de echtgenoot/huisgenoot geen inkomen heeft of een inkomen lager dan f 8207 en de basisaftrek overdraagt.

Tariefgroep 4

Alleenstaande ouder die één of meer thuiswonende kinderen van jonger dan 27 jaar in belangrijke mate onderhoudt.

Tariefgroep 5

Alleenstaande ouder die een baan buitenshuis heeft en één of meer thuiswonende kinderen van jonger dan 27 jaar in belangrijke mate onderhoudt. Een van de kinderen is bovendien jonger dan 12 jaar.

Tariefgroep 2

Iedereen die niet in tariefgroep 1, 3, 4 of 5 valt.

Tabel 1 Belastingvrije bedragen

Tariefgroep 1	f 410
Tariefgroep 2	f 8617
Tariefgroep 3	f 16 824
Tariefgroep 4	f 15 183
Tariefgroep 5	f 15 183 ¹⁾

¹⁾ Plus 12% van het arbeidsinkomen met een maximum van f 6566.

Overdracht van de basisaftrek

Als u gehuwd bent of samenwoont, hebben u en uw echtgenoot of huisgenoot beiden recht op een belastingvrij bedrag van f 8617. U maakt hiervan alleen volledig gebruik als u beiden f 8617 of meer verdient. Verdient één van beiden minder, dan wordt het belastingvrije bedrag niet helemaal gebruikt. De minstverdiener kan in dat geval zijn basisaftrek overdragen aan een ander. De meestverdiener krijgt daardoor een belastingvrij bedrag van f 16 824 (de dubbele basisaftrek en zijn eigen bovenbasisaftrek).

Voorwaarden voor overdracht als u gehuwd bent

Als u gehuwd bent gelden voor het overdragen van de basisaftrek de volgende voorwaarden:

1. U was in 1998 meer dan zes maanden gehuwd.
2. Degene die de basisaftrek overdraagt had in 1998 een inkomen dat lager was dan f 8207.

Let op! Als u in 1998 zes maanden of minder was gehuwd, maar u woonde vóór het huwelijk al met uw echtgenoot samen, komt u voor overdracht van de basisaftrek in aanmerking als u ook voldoet aan de volgende voorwaarden:

- De totale periode van samenwonen en huwelijk in 1998 was meer dan zes maanden.
- U stond in die periode bij de gemeente ingeschreven op hetzelfde adres.

Voorwaarden voor overdracht als u ongehuwd samenwoont

Als u ongehuwd samenwoont gelden voor het overdragen van de basisaftrek de volgende voorwaarden:

1. U voerde als ongehuwde in 1998 meer dan zes maanden onafgebroken een gezamenlijke huishouding met een andere ongehuwde.
2. U stond in die periode beiden meer dan zes maanden onafgebroken bij de gemeente ingeschreven op hetzelfde adres.
3. U en uw huisgenoot waren 18 jaar of ouder op 31 december 1997. Als degene die zijn basisaftrek overdraagt op die datum jonger was dan 27 jaar geldt bovendien als voorwaarde dat hij in 1998 niet gedurende meer dan zes maanden in belangrijke mate door zijn ouders of pleegouders werd onderhouden (daarvan is sprake als de ouders recht hebben op kinderbijslag of minimaal f 56 per week bijdragen in de kosten van levensonderhoud).
4. Degene die de basisaftrek overdraagt had in 1998 een inkomen dat lager was dan f 8207.

Tariefgroep 1

U wordt ingedeeld in tariefgroep 1 als u uw basisaftrek overdraagt aan uw echtgenoot of huisgenoot. Hiervoor gelden een aantal voorwaarden (zie "Overdracht van de basisaftrek"). Het belastingvrije bedrag van tariefgroep 1 is f 410.

Tariefgroep 2

U wordt ingedeeld in tariefgroep 2 als u niet voldoet aan de voorwaarden voor één van de andere tariefgroepen (1, 3, 4 of 5). Het belastingvrije bedrag van tariefgroep 2 is f 8617.

Tariefgroep 3

U wordt ingedeeld in tariefgroep 3 als uw echtgenoot of huisgenoot zijn basisaftrek aan u overdraagt. Hiervoor gelden een aantal voor-

waarden, zie "Overdracht van de basisaftrek" hiervoor. Het belastingvrije bedrag van tariefgroep 3 is f 16 824.

Tariefgroep 4

U wordt ingedeeld in tariefgroep 4 als u voldoet aan de volgende drie voorwaarden:

1. U voerde als ongehuwde in 1998 gedurende meer dan zes maanden een huishouding met uitsluitend kinderen of pleegkinderen (zie hierna).
2. Die kinderen waren op 31 december 1997 allen jonger dan 27 jaar.
3. U heeft in die periode minimaal één van die kinderen gedurende meer dan zes maanden in belangrijke mate onderhouden (daarvan is sprake als u recht heeft op kinderbijslag of minimaal f 56 per week bijdraagt in de kosten van levensonderhoud).

Het belastingvrije bedrag van tariefgroep 4 is f 15 183.

Een huishouding met uitsluitend kinderen of pleegkinderen

Dat is bijvoorbeeld het geval in één van de volgende situaties:

- U woonde alleen met de kinderen in een volledige woning.
- U woonde met de kinderen bij een ander, maar de woning is zo ingedeeld dat u beschikte over een eigen zit/slaapkamer met was- en kookgelegenheid.
- U en de kinderen woonden met anderen in een woning maar de relatie met die anderen was commercieel (zoals bij kamerverhuur).

Tariefgroep 5

U wordt ingedeeld in tariefgroep 5 als u voldoet aan de volgende drie voorwaarden:

1. U voldoet aan de voorwaarden voor indeling in tariefgroep 4.
2. Eén van de thuiswonende kinderen was op 31 december 1997 jonger dan 12 jaar en behoorde in 1998 meer dan zes maanden tot uw huishouding.
3. U verrichtte betaald werk buiten de huishouding.

Het belastingvrije bedrag van tariefgroep 5 is f 15 183, plus 12% van uw arbeidsinkomen met een maximum van f 6566.

3.1.2 De structuur van de toelichtende tekst

Wat onmiddellijk opvalt aan de toelichting, dus zonder de tekst zin voor zin te lezen, is de overdaad aan informatie. De tekst bevat een schema en een tabel en daarnaast ook nog een tariefgroepenoverzicht met meer gedetailleerde voorwaarden (de vette kopjes in de tweede helft van de tekst). De kopjes en de lay-out laten al zien dat er iets schort aan de structurering van informatie. Na enkele inleidende zinnen komt er een tussenkop 'Tariefgroep' zonder enige functie. De belangrijkste criteria voor de tariefgroepindeling, gehuwd of samenwonend en alleenstaand met kinderen, worden veel minder opvallend gemarkeerd, namelijk met twee cursieve regels. En de 'Overdracht van de basisaftrek' staat op hetzelfde niveau als de kopjes over de tariefgroepen. Op basis van de presentatie (het laagste niveau in het CCC-model), dus bij de eerste kennismaking met de tekst, valt al af te leiden dat er iets schort op het niveau van de structuur.

Bij een zin-voor-zinlezing blijkt dat de informatiestructuur een piramideopbouw kent. Van heel algemeen naar zeer gedetailleerd. Opmerkelijk is dat deze structuur pas duidelijk wordt in de tekst die volgt op schema 1 en tabel 1. Bij nauwkeurige lezing van de gedetailleerde informatie wordt echter niet of nauwelijks een relatie gelegd met de informatie in schema 1. De samenhang tussen de onderdelen van deze tekst is weinig hecht.

De informatie is geordend volgens verschillende perspectieven. In het begin van de tekst wordt de informatie gepresenteerd overeenkomstig de mogelijke situaties van de belastingplichtige. Dan volgt een voor alle gebruikers relevant schematisch overzicht met bedragen. Daarna wordt zeer gedetailleerde informatie verstrekt voor een heel specifieke situatie waarin basisaftrek wordt overgedragen. Ten slotte volgt nog een zelfstandig leesbaar overzicht per tariefgroep (met informatie die ook al eerder is gegeven). De tekst lijkt te zijn opgebouwd uit modules die voor verschillende groepen belastingplichtigen relevant zijn.

Deze modulaire opbouw heeft voor- en nadelen. Het belangrijkste voordeel is dat de tekst geschikt is voor verschillende soorten

gebruikers. Belastingplichtigen die al ongeveer weten wat hun tariefgroep is, kunnen nog even het schema doorlezen, en hebben dan waarschijnlijk voldoende informatie. Lezers die ervaring hebben met het opzoeken van informatie in grote hoeveelheden tekst, vinden in deze toelichting voldoende aanknopingspunten. Deze opbouw lijkt echter niet geschikt voor lezers die in een tekst moeilijk hoofd- en bijzaken kunnen onderscheiden, of lezers die weinig voorkennis hebben, en daarom alles willen lezen uit angst belangrijke informatie te missen.

3.2 *Tekst of stroomdiagram?*

Voor bepaalde teksten kan een bijzondere vorm van structurering nuttig zijn. Dit geldt met name voor teksten op basis waarvan lezers een beslissing moeten nemen, bijvoorbeeld of zij recht hebben op een subsidie. Deze vorm van structurering staat bekend als het stroomdiagram. In zo'n diagram wordt de informatie opgedeeld in kleine eenheden in vraagvorm, waarop de invuller ja of nee kan zeggen. Een stroomdiagram lijkt in het bijzonder geschikt voor lezers met weinig ervaring in het lezen van grote hoeveelheden tekst of weinig inzicht in de materie. In de afgelopen 25 jaar is er veel onderzoek gedaan naar deze vorm van structurering. De resultaten wijzen uit dat een stroomdiagram in bepaalde gevallen inderdaad gemakkelijker is dan een tekst.²¹ De verklaringen die voor deze onderzoeksresultaten worden gegeven, kunnen als volgt worden samengevat.

Een stroomdiagram vergemakkelijkt het selecteren van relevante informatie. Een lezer die een tekst moet verwerken is geneigd om alle informatie te lezen, dus ook de niet-relevante informatie. In een stroomdiagram met een ja/nee-structuur krijgt de invuller alleen de informatie die op de situatie van toepassing is. Bovendien kan de relevante informatie op het juiste moment worden toegepast. Bij een toelichting van enige omvang bestaat het gevaar dat reeds gelezen relevante informatie niet meer paraat is.

²¹ Zie bijvoorbeeld Wright en Reid (1973), Holland en Rose (1980), Krohn (1983), Michael en Hartley (1991), Maes (1996) en Boekelder en Steehouder (1998).

De invuller is dan gedwongen om de tekst nogmaals door te lezen. Verder wordt de invuller van een stroomdiagram niet geconfronteerd met complexe tekststructuren. Een stroomdiagram vereenvoudigt een complexe structuur in een beslissingsboom, waarbij de grafische weergave dwingt tot een stap-voor-stapverwerking. En tot slot, deze stap-voor-stapverwerking voorkomt dat de lezer informatie overslaat die wel relevant is. De invuller kan immers pas verder na een ja/nee-reactie.

3.2.1 Een stroomdiagram voor de tariefvraag

De Belastingdienst heeft in een andere situatie dan de situatie van belastingaangifte ook informatie nodig over de tariefgroep van de belastingplichtige, namelijk in de loonbelastingverklaring. Deze verklaring heeft betrekking op de huidige situatie van de belastingplichtige, terwijl het in de tekstversie uit het aangiftebiljet gaat om de situatie van het voorafgaande jaar. In de loonbelastingverklaring is de vraag over de tariefgroep als stroomdiagram gepresenteerd. Dit stroomdiagram vormde het uitgangspunt voor een nieuw stroomdiagram dat als alternatief zou kunnen dienen voor de vraag met toelichting van het aangifteformulier. In het stroomdiagram hieronder is alleen de informatie verwerkt die relevant is voor het aangifteformulier.

Tariefvraag, stroomdiagram

BEPAAAL IN WELKE TARIEFGROEP U VALT. *Kruis het hokje aan.*

1	Was u gehuwd of woonde u samen? <i>Beantwoord deze vraag ook met "Ja" als de periode van huwelijk of samenwonen in 1998 meer dan zes maanden was.</i>	☐ Ja			
2	Bedroeg het inkomen van uw echtgenoot/huisgenoot in 1998 minder dan f 8207? <i>Beantwoord deze vraag ook met "Ja" als uw echtgenoot/huisgenoot geen inkomen had in 1998</i>	☐ Ja			
3	Draagt uw echtgenoot/huisgenoot zijn/haar basisaftrek over?	☐ Ja	☐	4	Kruis hier aan: ☐ Tariefgroep 3
		☐ Nee	☐	5	Kruis hier aan: ☐ Tariefgroep 2
6	Draagt u uw basisaftrek over? <i>Overdragen kan alleen als uw eigen inkomen in 1998 minder was dan f 8207</i>	☐ Ja	☐	7	Kruis hier aan: ☐ Tariefgroep 1
		☐ Nee	☐	8	Kruis hier aan: ☐ Tariefgroep 2
		☐	☐		
		☐ Nee	☐		
9	Voerde u gedurende meer dan zes maanden een huishouding uitsluitend met kinderen die op 31 december 1997 allen jonger waren dan 27 jaar?	☐ Ja			
10	Onderhield u één of meer kinderen die tot uw huishouden behoren, in belangrijke mate?	☐ Ja			
11	Was het jongste kind dat tot uw huishouden behoorde op 31 december jonger dan 12 jaar?	☐ Ja			
		☐ Nee	☐	12	Verrichtte u betaald werk buiten de huishouding?
		☐	☐	13	Kruis hier aan: ☐ Tariefgroep 5
		☐	☐	14	Kruis hier aan: ☐ Tariefgroep 4
		☐ Nee	☐	15	Kruis hier aan: ☐ Tariefgroep 2

3.2.2 Mogelijke nadelen van een stroomdiagram

Een stroomdiagram lijkt eenvoudiger dan een vraag met een uitgebreide toelichting, maar een stroomdiagram heeft ook nadelen. Jansen en Steehouder (1989) hebben er al op gewezen dat een stroomdiagram meestal geen structureel inzicht biedt. Gebruikers kunnen alleen maar reageren op de ja/nee-mogelijkheden die zij krijgen aangeboden.

Een ander nadeel is dat er geen kader, geen 'advanced organizer', aanwezig is voor de afwegingen die nodig kunnen zijn bij een ja/nee-beslissing. De invuller die begint aan een complex stroomdiagram lijkt op de bezoeker van een doolhof. Er is één smalle ingang. Daarna moet steeds een keuze gemaakt worden voor een bepaalde richting. Als dan na verloop van tijd blijkt dat een keuze fout is, wordt het heel lastig om te bepalen waar de fout is gemaakt. Bovendien is een stroomdiagram alléén vaak niet voldoende. In dit stroomdiagram over de tariefgroep is bijvoorbeeld nog toelichting nodig om aan te geven wat de criteria zijn voor 'samenwonen', of wat het precies betekent als iemand 'in belangrijke mate' onderhouden wordt. De invuller heeft dus niet voldoende aan alleen een stroomdiagram, tenzij er per blokje nog toelichtende informatie wordt gegeven.

3.3 *Het kaderdiagram*

Een tekst en een stroomdiagram hebben ieder hun eigen sterke punten. Het voordeel van een tekst is dat de lezer het overzicht over het geheel behoudt en de mogelijkheid heeft tot zoekend lezen (niet zin-voor-zin) om antwoorden te vinden op specifieke vragen. Het voordeel van een stroomdiagram is dat de gebruiker aan de hand wordt genomen in een eenvoudige ja/nee-structuur.

De tekst en het stroomdiagram hebben ieder echter ook hun eigen nadeel. In een tekst kan een lezer snel verdrinken in de hoeveelheid informatie, vooral als de structuur niet duidelijk gemarkeerd is. In een stroomdiagram mist de invuller vaak na enkele stappen het overzicht. Daarom is gezocht naar een andere manier om informatie te presenteren.

Behalve deze nadelen zijn er nog twee andere overwegingen om naar een nieuwe vorm van informatiestructurering te zoeken. Een tekst en een stroomdiagram lijken bedoeld voor twee verschillende doelgroepen. De tekst is vooral geschikt voor de meer actieve lezer die al enig inzicht heeft in de materie. Het stroomdiagram is vooral geschikt voor de meer passieve lezer die niet geïnteresseerd is in achtergrondinformatie. Maar wanneer de overheid informatie opvraagt van burgers, dan is het niet gewenst om de burger te laten kiezen uit twee soorten formulieren.

Een tweede, misschien nog belangrijkere overweging houdt verband met de huidige ontwikkelingen in beeldschermcommunicatie. Wanneer de overheid erin slaagt om de informatie-uitwisseling digitaal te organiseren zou er, volgens de verwachting van deskundigen, veel tijd en geld bespaard kunnen worden. Maar helaas zijn tekst noch stroomdiagram geschikt voor beeldschermcommunicatie. Bij een tekst van enige omvang is de gebruiker gedwongen om te scrollen, waardoor het voordeel van tekstoverzicht verloren dreigt te gaan. Bij een stroomdiagram is onduidelijk hoe de informatie moet worden opgedeeld in eenheden die op een scherm passen. Daarom is, met de tariefvraag als voorbeeld, de mogelijkheid onderzocht van een nieuwe informatiestructuur: het kaderdiagram.

3.3.1 Een kaderdiagram voor de tariefvraag

Een kaderdiagram combineert de voordelen van een tekst – behoud van overzicht en zelfstandig zoekgedrag – met de voordelen van een stroomdiagram, de gecompartmenteerde informatie in een ja/nee-structuur. In een kaderdiagram wordt eerst een kader geschetst met algemene informatie over een onderwerp. De specifieke informatie wordt verdeeld in tekstmodules die ongeveer de omvang hebben van een scherm. Binnen die modules wordt de informatie in blokken behandeld met ja/nee-vragen.

Hierna volgt een herschrijving van de informatie uit de tekst en het stroomdiagram in een kaderdiagram.²² Het kaderdiagram

²² Dit kaderdiagram is – net als het stroomdiagram – tot stand gekomen in overleg met fiscaal specialisten van de Belastingdienst.

bestaat in dit geval uit drie beeldschermen, met enkele pop-upvensters die uitleg geven over begrippen.

Het eerste beeldscherm geeft een overzicht van de hele procedure, zodat de gebruiker een kader krijgt waarbinnen de vragen kunnen worden beantwoord. Het kader bestaat in dit geval uit de eerste twee alinea's van de toelichting uit de tekstversie. Ook is hier het overzicht van de belastingvrije bedragen toegevoegd. Voor het bepalen van de tariefgroep zijn kenmerken van de persoonlijke situatie van belang. Daarom moet de gebruiker nu eerst bepalen welke situatie van toepassing is. Als een van de twee situaties van toepassing is, kan de gebruiker doorklikken naar een volgend beeldscherm. Als geen van beide situaties van toepassing is, moet tariefgroep 2 worden ingevuld. Onderstreping betekent dat de gebruiker kan doorklikken naar een volgend beeldscherm. Een nootcijfer betekent een verwijzing naar een pop-upvenster met nadere uitleg. Deze vensters staan afgedrukt onder het derde beeldscherm.

Bij het structureren van de meer specifieke informatie in het tweede en derde beeldscherm is ernaar gestreefd dat de invuller het overzicht kan behouden. Het ene scherm heeft betrekking op tariefgroep 1 en 3, en het andere op tariefgroep 4 en 5. In beide schermen gaat het niet alleen om ja/nee-vragen maar worden alle mogelijkheden aangeboden. Bovendien is gestreefd naar een opzet waarbij voor de meest frequente tariefgroep de minste invulbeslissingen nodig zijn. Volgens de gegevens van de Belastingdienst valt het overgrote deel van de belastingplichtigen (75 procent) in tariefgroep 2. Voor tariefgroep 1 of 3 komt 20 procent in aanmerking. En slechts een heel kleine rest valt in tariefgroep 4 of 5. Daarom wordt in het eerste scherm al direct de mogelijkheid geboden om tariefgroep 2 in te vullen wanneer de bijzondere situaties niet van toepassing zijn. Dan komen de beeldschermen voor tariefgroep 1 of 3, en voor tariefgroep 4 of 5.

Tariefvraag, kaderdiagram

Beeldscherm 1: de tariefvraag, algemeen

Over een deel van uw belastbare inkomen hoeft u geen inkomstenbelasting en premie volksverzekeringen te betalen. Dat is uw belastingvrije bedrag (zie overzicht belastingvrije bedragen). De hoogte van uw belastingvrije bedrag wordt bepaald door uw tariefgroep. Uw tariefgroep is afhankelijk van uw persoonlijke situatie.

Er zijn vijf tariefgroepen. U wordt in beginsel ingedeeld in tariefgroep 2, met een belastingvrij bedrag van f 8617. Dit belastingvrije bedrag bestaat uit een basisaftrek van f 8207 en een bovenbasisaftrek van f 410. Afhankelijk van uw persoonlijke situatie kunt u verzoeken om indeling in tariefgroep 1, 3, 4 of 5.

Overzicht belastingvrije bedragen

Tariefgroep 1	f 410
.....	
Tariefgroep 2	f 8 617
.....	
Tariefgroep 3	f 16 824
.....	
Tariefgroep 4	f 15 183
.....	
Tariefgroep 5	f 15 183 ¹⁾
.....	

¹⁾ Plus 12% van het arbeidsinkomen met een maximum van f 6566.

Bepaal of situatie 1 of 2 op u van toepassing is.

1. U was in 1998 gehuwd¹ of u woonde samen².
2. U was in 1998 ongehuwd en u voerde gedurende meer dan zes maanden een huishouding uitsluitend met kinderen³ die op 31 december 1997 allen jonger waren dan 27 jaar.

Als geen van beide situaties op u van toepassing is, vul dan in tariefgroep 2.

Kruis hier aan:

☐ Tariefgroep 2

Beeldscherm 2: gehuwd of samenwonend (tariefgroep 1 en 3)

Bepaal eerst of mogelijkheid 1a, 1b of 1c op u van toepassing is en vul dan uw tariefgroep in.

U was in 1998 gehuwd¹ of u woonde samen².

- 1a U verdiende minder dan f 8207 en draagt uw basisaftrek aan uw echtgenoot/huisgenoot over.

Kruis hier aan:

☐ Tariefgroep 1

- 1b Uw echtgenoot/huisgenoot verdiende minder dan f 8207 en draagt zijn/haar basisaftrek aan u over.

Kruis hier aan:

☐ Tariefgroep 3

- 1c Uw echtgenoot/huisgenoot draagt zijn/haar basisaftrek niet aan u over en u draagt uw basisaftrek niet aan uw echtgenoot/huisgenoot over.

Kruis hier aan:

☐ Tariefgroep 2

Beeldscherm 3: ongehuwd met een of meer kinderen (tariefgroep 4 en 5)

2. U was in 1998 ongehuwd en u voerde gedurende meer dan zes maanden een huishouding uitsluitend met kinderen³ die op 31 december 1997 allen jonger waren dan 27 jaar.

Bepaal eerst of mogelijkheid 2a, 2b of 2c op u van toepassing is en vul dan uw tariefgroep in.

2a U onderhield een of meer kinderen in belangrijke mate ⁴ .	▶ <i>Kruis hier aan:</i>
☐ Tariefgroep 4
2b U onderhield een of meer kinderen in belangrijke mate ⁴ , het jongste kind was op 31 december 1997 jonger dan 12 jaar en u verrichtte betaald werk buiten de huishouding.	▶ <i>Kruis hier aan:</i>
☐ Tariefgroep 5
2c U onderhield de kinderen uit uw huishouding niet in belangrijke mate ⁴ .	▶ <i>Kruis hier aan:</i>
☐ Tariefgroep 2

Pop-upvensters**1. 'u was gehuwd'**

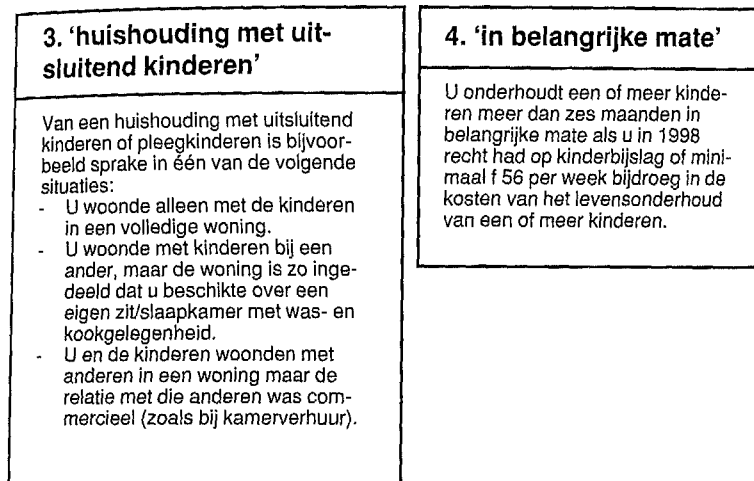
U bent gehuwd als u in 1998 meer dan zes maanden gehuwd was. Als u in 1998 zes maanden of minder was gehuwd, maar u woonde vóór het huwelijk al met uw echtgenoot samen, komt u voor overdracht in aanmerking als u ook voldoet aan de volgende voorwaarden:

- De totale periode van samenwonen en huwelijk in 1998 was meer dan zes maanden.
- U stond in die periode beiden bij de gemeente ingeschreven op hetzelfde adres.

2. 'u woonde samen'

Als u ongehuwd samenwoont, gelden voor het overdragen van de basisaftrek de volgende voorwaarden:

1. U voerde als ongehuwde in 1998 meer dan zes maanden onafgebroken een gezamenlijke huishouding met een andere ongehuwde.
2. U stond in die periode beiden meer dan zes maanden onafgebroken bij de gemeente ingeschreven op hetzelfde adres.
3. U en uw huisgenoot waren 18 jaar of ouder op 31 december 1997. Als degene die zijn basisaftrek overdraagt op die datum jonger was dan 27 jaar geldt bovendien dat hij in 1998 niet gedurende meer dan zes maanden in belangrijke mate door zijn ouders of pleegouders werd onderhouden (daarvan is sprake als de ouders recht hebben op kinderbijslag of minimaal f 56 per week bijdragen in de kosten van het levensonderhoud).
4. Degene die de basisaftrek overdraagt had in 1998 een inkomen dat lager was dan f 8207.

Dit kaderdiagram bevat, verdeeld over drie beeldschermen en vier pop-upvensters, dezelfde informatie als de tekst en het stroomdiagram. Het voordeel is dat de gebruiker het overzicht behoudt en niet alleen met 'ja' of 'nee' kan antwoorden zonder dat de consequentie daarvan duidelijk wordt. Uiteraard is nog niet bewezen dat het kaderdiagram even goed is als een tekst of een stroomdiagram. Het bewijs kan alleen maar geleverd worden in een experiment waarin gebruikers op papier en achter het scherm werken met de verschillende vormen van informatiestructurering.²³

²³Zie voor een eerste experiment met papieren versies Verschuere 1999. In dit experiment is het kaderdiagram als een geheel gepresenteerd, dus niet verdeeld over beeldschermen. Zo'n kaderdiagram doet het op papier overigens niet beter dan de tekst. Een mogelijke verklaring is de onbekendheid van deze presentatievorm. Maar belangrijker is dat het kaderdiagram bedoeld is als grondstructuur voor een opdeling in beeldschermteksten. Op dit punt is nog onderzoek vereist.

4

EFFECTEN VAN ZINSBOUW EN WOORDKEUS

In hoofdstuk 2 is het CCC-model geïntroduceerd, een analyse-model voor het bepalen van de kwaliteit van een tekst. In dit model worden vijf tekstniveaus onderscheiden: teksttype, inhoud, structuur, formulering en presentatie. In het vorige hoofdstuk is aan de orde gekomen hoe een bepaalde inhoud gestructureerd kan worden, en zijn ook enkele aspecten van presentatie op beeldscherm behandeld. In dit hoofdstuk staat het tekstniveau formulering centraal.

De formulering van een tekst kan van invloed zijn op het oordeel over een tekst. Althans, dat wordt over het algemeen aangenomen. Maar er zijn ook andere factoren die in zo'n oordeel een rol kunnen spelen. Het oordeel kan ook afhankelijk zijn van kenmerken van de auteur of van de bron. Wanneer we bijvoorbeeld een tekst van een jeugdige auteur lezen, verwachten we een modernere stijl dan in een boek van een veel ouder iemand. Als de jeugdige auteur dan archaïsmen gebruikt, valt dit waarschijnlijk eerder op. In een brochure die afkomstig is van de overheid verwachten we eerder een formele stijl dan in een brochure van bijvoorbeeld Amnesty International.

Het oordeel over de formulering kan ook afhankelijk zijn van kenmerken van de beoordelaar. Enkele van die kenmerken zijn: attitude, voorkennis, opleiding en leeftijd. Twee voorbeelden. Als een lezer het niet eens is met de stelling die in een tekst wordt verdedigd, zal hij misschien ook vallen over bepaalde formuleringen. Een oudere lezer zal misschien minder positief staan tegen-

over het gebruik van Engelse woorden dan een jongere lezer die veel Engels hoort in tv-programma's.

Het vertaalproject van de Nieuwe Bijbelvertaling (voortaan NBV) bood een goede gelegenheid om empirisch onderzoek te doen naar het effect van bepaalde formuleringen op het oordeel over de tekst, in een opzet waarbij ook kon worden nagegaan in hoeverre die oordelen afhankelijk zijn van kenmerken van de bron en van de lezer. Binnen het vertaalteam van de NBV ontstaan geregeld discussies over de stilistische waarde van bepaalde vertaalvoorstellen. Daarom was er behoefte aan een lezersonderzoek. In zo'n onderzoek kan met passages uit proefvertalingen worden nagegaan hoe lezers over bepaalde formuleringen oordelen. Die oordelen kunnen echter beïnvloed worden door de bron van de tekst. Het is heel aannemelijk om te veronderstellen dat lezers bepaalde verwachtingen hebben over bijbels taalgebruik. Ook kan het oordeel beïnvloed worden door kenmerken van de lezer zelf. Een kerkelijke lezer zal een bepaalde formulering in een bijbeltekst misschien anders waarderen dan een niet-kerkelijke lezer.

In overleg met het NBV-vertaalteam is een onderzoek uitgevoerd waarin enkele bijbelpassages ook gepresenteerd zijn als niet-bijbels. Deze passages zijn voorgelegd aan kerkelijke en niet-kerkelijke lezers. In paragraaf 4.1 volgt informatie over de onderzochte passages en de formuleringen die zijn onderzocht. Paragraaf 4.2 geeft een korte schets van het onderzoek. In paragraaf 4.3 staan de resultaten.²⁴

4.1 *De onderzochte passages*

Bij de selectie van de passages moest rekening worden gehouden met diverse factoren. Ten eerste, de passages moesten zelfstandig leesbaar zijn. Ten tweede, de passages moesten zo veel mogelijk overeenstemmen in teksttype en inhoud (de eerste twee tekstniveaus uit het CCC-model), omdat stijloordelen ook beïnvloed

²⁴ Zie voor een volledig verslag het rapport 'De Nieuwe Bijbelvertaling' van de Letterenfakulteit van de KU-Brabant.

kunnen worden door het teksttype en de inhoud. Ten derde, bij de keuze moest ook rekening gehouden worden met de mogelijkheid om het verhaal te presenteren als niet-bijbels. Daarom kwamen passages met typisch religieuze begrippen zoals 'genade' en 'opstanding' niet in aanmerking. De keuze is uiteindelijk gevallen op het verhalende genre, en daarbinnen op verhalen over wonderbaarlijke gebeurtenissen. Het zijn verhalen met een inhoud die ook in een mythe of legende zou kunnen passen.

In het onderzoek zijn onder andere een passage uit het bijbelboek Ester en een passage uit het bijbelboek Handelingen onderzocht. Deze passages zijn in verschillende formuleringen aangeboden aan lezers. De Ester-passage is aangeboden in een versie met een verheven woordkeus en in een versie met een meer alledaagse woordkeus. De Handelingen-passage is aangeboden in een versie met een tamelijk ingewikkelde zinsbouw en in een versie met een meer eenvoudige zinsbouw. Beide passages zijn ook aangeboden als een niet-bijbels verhaal. De Ester-passage is hier toe ook gepresenteerd als een verhaal uit Herodotus. De Handelingen-passage is ook gepresenteerd als een passage uit de levensbeschrijving van een Griekse monnik. Van elke passage zijn dus vier versies onderzocht.

Tabel 4.1 Overzicht van de onderzochte versies

	versie 1	versie 2	versie 3	versie 4
Ester 7:1-8:2	bijbeltekst verheven woordkeus	'Herodotus' verheven woordkeus	bijbeltekst alledaagse woordkeus	'Herodotus' alledaagse woordkeus
Handelingen 14:8-20	bijbeltekst eenvoudige zinsbouw	'Griekse monnik' eenvoudige zinsbouw	bijbeltekst ingewikkelde zinsbouw	'Griekse monnik' ingewikkelde zinsbouw

In de volgende paragraaf worden de onderzochte passages toegelicht.

4.1.1 De Ester-passage

In het bijbelboek Ester wordt verteld hoe het Joodse volk in ballingschap op een wonderbaarlijke manier ontkomt aan uitroei-

ing. De eerste versie van deze passage is de NBV-vertaling zoals die is afgedrukt in *Werk in Uitvoering* (Ester 7:1 – 8:2). Deze passage is met de volgende inleiding gebruikt in het onderzoek.

De Ester-passage, versie 1

‘Dit verhaal is afkomstig uit de bijbel, uit het boek Ester. Ester, de vrouw van een machtige Perzische koning die over vele volken heerst, heeft een complot ontdekt tegen haar eigen volk, en weet het gedaan te krijgen dat de bedenker van het complot, Haman, samen met de koning bij haar komt dineren. Zij durft dan nog niets te zeggen, maar nodigt ze beiden wel voor een tweede keer uit ...’

Val van Haman

1 Zo waren de koning en Haman weer bij koningin Ester te gast. 2 Ook op deze tweede dag zei de koning, terwijl de wijn geschonken werd, tegen Ester: ‘Wat wilt u vragen, koningin Ester? Het zal u gegeven worden. Wat is uw wens? Al was het de helft van mijn rijk, uw wens zal vervuld worden.’ 3 Koningin Ester antwoordde: ‘Majesteit, als u mij goedgezind bent en als het de koning goeddunkt, schenk mij en ook mijn volk dan het leven; dat is wat ik wil vragen, dat is mijn wens. 4 Want we zijn verkocht, ik en mijn volk, om gedood te worden en volledig te worden uitgeroeid. Als we waren verkocht als slaven en slavinnen, dan zou ik hebben gezwegen, want zo’n ramp zou de belangen van de koning niet werkelijk schaden.’ 5 ‘Wie is die man, waar is die man die zijn zinnen erop heeft gezet om zoiets te doen?’ vroeg koning Ahasveros aan koningin Ester. 6 En Ester antwoordde: ‘Die meedogenloze vijand, dat is die ellendeling daar, Haman!’ Haman kromp ineens van schrik voor de koning en de koningin. 7 Woedend stond de koning van tafel op en ging de paleistuin in. Maar Haman bleef, om koningin Ester om zijn leven te smeken, want hij beseftte dat hij van de koning beslist niets goeds te verwachten had. 8 Juist toen de koning uit de paleistuin terugkwam in het vertrek waar de maaltijd werd gehouden, had Haman zich laten neervallen op de bank waarop Ester lag. ‘Ook nog

de koningin aanranden in mijn aanwezigheid?!' riep de koning uit. Nauwelijks had hij deze beschuldiging geuit of men bedekte Hamans gezicht. 9 Charbona, een van de eunuchen die de koning dienden, zei: 'Staat er bij Hamans eigen huis niet al een paal van vijftig el hoog, die Haman heeft neergezet voor Mordekai, diezelfde Mordekai die de koning ooit zo'n grote dienst heeft bewezen?' 'Hang hem daaraan,' zei de koning. 10 Zo werd Haman aan de paal gehangen die hij had laten klaarzetten voor Mordekai. Toen bedaarde de woede van de koning.

8

1 Diezelfde dag nog schonk koning Ahasveros de bezittingen van Haman, de vijand van de Joden, aan koningin Ester. En Mordekai kreeg vrij toegang tot de koning, want Ester had verteld in welke relatie hij tot haar stond. 2 De koning deed zijn zegelring af, die hij Haman had afgenomen, en gaf die aan Mordekai. En Ester gaf Mordekai het beheer over Hamans bezittingen.

In deze passage hebben de vertalers een meer verheven taalgebruik nagestreefd, dat in overeenstemming is met de oosterse en sprookjesachtige sfeer van het verhaal.²⁵ De vraag was of een minder verheven woordkeus tot andere tekstoorden leidt. Om dit na te gaan is deze passage ook in een meer alledaagse woordkeus aangeboden. Hieronder volgt een overzicht van de veranderingen.

²⁵ Bij deze passage gaat het alleen om het aspect 'verhevenheid'. De oosterse en sprookjesachtige sfeer zou wellicht beter getroffen zijn met een iets kernachtiger taalgebruik dat bovendien meer recht doet aan de grondtekst. Een voorbeeld. In vers 2 en 3 van de grondtekst worden de woorden 'verzoek' en 'verlangen' herhaald. In vers 2 staat: "Wat is uw verzoek koningin Esther ... en wat is uw verlangen?" In vers 3 antwoordt Ester ook met deze woorden: "(...) geef mij mijn leven op mijn verzoek, en mijn volk op mijn verlangen." Deze kernachtiger formulering roept eerder een meer sprookjesachtige sfeer op. De vertalers hebben echter gekozen voor een meer omschrijvende formulering.

*verheven woordkeus**alledaagse woordkeus*

7:1	waren te gast	kwamen eten
2	terwijl de wijn geschonken werd	toen zij een glas wijn dronken
2	Het zal u gegeven worden	Ik zal het u geven
2	uw wens zal vervuld worden	Ik zal uw wens vervullen
2	-	Zeg het maar
3	de koning	u
3	als het u goeddunkt	als u wilt
3	schenk	geef
4	dan zou ik hebben gezwezen	dan zou ik mijn mond hebben gehouden
4	werkelijk	echt
5	zijn zinnen erop heeft gezet	het in zijn hoofd heeft gehaald
7	besepte	begreep wel
8	Juist	Net
8	in het vertrek	in de kamer
8	waar de maaltijd werd gehouden	waar gegeten werd
8	in mijn aanwezigheid	waar ik bij ben
9	die de koning dienden	die in dienst waren bij de koning
9	zo'n grote dienst heeft bewezen	zo geholpen heeft
10	bedaarde	zakte
8:2	afgenomen	afgepakt

In de minder verheven versie had eventueel ook gekozen kunnen worden voor een nog alledaagser taalgebruik. Maar het taalgebruik mocht volgens de vertalers niet al te gewoon of populair zijn. Daarom is in vers 2 niet gekozen voor 'onder het drinken van een glas wijn', een zinswending die trouwens ook stroef en statisch kan overkomen. Zo is ook in vers 4 'dan zou ik mijn mond hebben gehouden' niet verder gepopulariseerd tot: 'dan was ik er niet over begonnen'. Ook is in vers 5 'het in zijn hoofd heeft gehaald' niet verlevendigd of verruwd tot 'het in zijn hersens heeft gehaald'. Uiteraard is ervoor gezorgd dat de veranderingen alleen betrekking hebben op het aspect verhevenheid. Daarom is bijvoorbeeld 'eunuchen' in vers 9 niet veranderd in het meer alledaagse, maar ook veel begrijpelijker 'kamerheren'. In dat geval zou immers een verschil in oordeel ook veroorzaakt kunnen worden door een verschil in begrijpelijkheid.

In het onderzoek is deze Ester-passage ook als niet-bijbels gepresenteerd. Hiertoe zijn alleen de bijbelse namen veranderd. In de

inleidende zinnen werd verteld dat het verhaal afkomstig is uit de ‘Historiën’ van Herodotus. Verder is in vers 8:1 van de proefvertaling de aanduiding ‘de vijand van de Joden’ geschrapt. De namen zijn als volgt veranderd:

<i>bijbelse namen</i>	<i>namen uit Herodotus</i>
Haman	Ludon
Ester	Madana
Ahasveros	Ataxerxes
Mordekai	Charileos

Van de Ester-passage zijn dus vier versies onderzocht: een bijbelse versie met verheven woordkeus, een bijbelse versie met alledaagse woordkeus, een niet-bijbelse versie met verheven woordkeus, en een niet-bijbelse versie met alledaagse woordkeus. Hieronder staat de vierde versie afgedrukt. De eerste versie staat op pagina 62. De andere twee kunnen uit de twee hier gepresenteerde versies worden afgeleid.

De Ester-passage, versie 4 (alledaagse woordkeus, niet-bijbels)

‘Dit verhaal is afkomstig uit de Historiën van Herodotus, waarin veel staat geschreven over de geschiedenis van het oude Perzische rijk. Madana, de vrouw van een machtige Perzische koning die over vele volken heerst, heeft een complot ontdekt tegen haar eigen volk, en weet het gedaan te krijgen dat de bedenker van het complot, Ludon, samen met de koning bij haar komt dineren. Zij durft dan nog niets te zeggen, maar nodigt ze beiden wel voor een tweede keer uit ...’

Val van Ludon

Zo kwamen de koning en Ludon weer bij koningin Madana eten. Ook op deze tweede dag zei de koning, toen zij een glas wijn dronken, tegen Madana: ‘Wat wilt u vragen, koningin Madana? Ik zal het u geven. Zeg het maar, wat is uw wens? Al was het de helft van mijn rijk, ik zal uw wens vervullen.’ Koningin Madana antwoordde: ‘Majesteit, als u mij goedgezind bent en als u wilt, geef mij en ook mijn volk dan het leven; dat is wat ik wil vragen, dat

is mijn wens. Want we zijn verkocht, ik en mijn volk, om gedood te worden en volledig te worden uitgeroeid. Als we waren verkocht als slaven en slavinnen, dan zou ik mijn mond hebben gehouden, want zo'n ramp zou de belangen van de koning niet echt schaden.' 'Wie is die man, waar is die man die het in zijn hoofd heeft gehaald om zo iets te doen?' vroeg koning Ataxerxes aan koningin Madana. En Madana antwoordde: 'Die meedogenloze vijand, dat is die ellendeling daar, Ludon!'

Ludon kromp ineen van schrik voor de koning en de koningin. Woedend stond de koning van tafel op en ging de paleistuin in. Maar Ludon bleef, om koningin Madana om zijn leven te smeken, want hij begreep wel dat hij van de koning beslist niets goeds te verwachten had. Net toen de koning uit de paleistuin terugkwam in de kamer waar gegeten werd, had Ludon zich laten neervallen op de bank waarop Madana lag. 'Ook nog de koningin aanranden waar ik bij ben?!' riep de koning uit. Nauwelijks had hij deze beschuldiging geuit of men bedekte Ludons gezicht. Charbona, een van de eunuchen die in dienst waren bij de koning, zei: 'Staat er bij Ludons eigen huis niet al een paal van vijftig el hoog, die Ludon heeft neergezet voor Charileos, diezelfde Charileos die de koning ooit zo geholpen heeft?' 'Hang hem daaraan,' zei de koning. Zo werd Ludon aan de paal gehangen die hij had laten klaarzetten voor Charileos. Toen zakte de woede van de koning.

Diezelfde dag nog schonk koning Ataxerxes de bezittingen van Ludon aan koningin Madana. En Charileos kreeg vrij toegang tot de koning, want Madana had verteld in welke relatie hij tot haar stond. De koning deed zijn zegelring af, die hij Ludon had afgepakt, en gaf die aan Charileos. En Madana gaf Charileos het beheer over Ludons bezittingen.

4.1.2 De Handelingen-passage

De tweede passage die in het onderzoek werd gebruikt, is afkomstig uit het bijbelboek Handelingen. Het is het verhaal over de genezing van een lamme (Handelingen 14:8-20). Hieronder volgt eerst de proefvertaling uit de NBV, na twee inleidende zinnen.

Handelingen-passage, versie 1

‘De volgende passage is afkomstig uit de bijbel, uit het boek Handelingen. Hierin wordt verteld hoe een lamme wordt genezen.’

Paulus en Barnabas in Lystra

8 In Lystra zat een man op straat die geen kracht in zijn voeten had; hij was al sinds zijn geboorte verlamd en had nooit kunnen lopen. 9 Toen deze man naar een toespraak van Paulus luisterde, keek Paulus hem strak aan en zag dat hij in zijn genezing geloofde. 10 Daarom riep hij hem toe: ‘Kom overeind en ga op je benen staan!’ De man sprong op en begon heen en weer te lopen. 11 Toen de mensen zagen wat Paulus had gedaan, weerklonk er een luid geroezemoes en zeiden ze in het Lykaonisch: ‘De goden zijn in mensengedaante naar ons afgedaald!’ 12 Ze noemden Barnabas Zeus en Paulus Hermes, omdat hij de woordvoerder was. 13 De priester van Zeus, wiens tempel vlak buiten de stad lag, bracht met bloemenkransen getooide stieren naar de stadspoort, die hij en het volk wilden offeren. 14 Maar toen de apostelen Barnabas en Paulus merkten wat de bedoeling was, scheurden ze van ontzetting hun kleren en drongen zich door de menigte heen, al roepend: 15 ‘Wat doet u toch? Wij zijn mensen, net als u. Onze boodschap is nu juist dat u geen afgoden moet vereren, maar de levende God, die de hemel en de aarde en de zee heeft geschapen en alles wat daar leeft. 16 Hij heeft in het verleden alle volken hun eigen weg laten gaan, 17 maar heeft toch niet nagelaten blijk te geven van zijn goedheid: vanuit de hemel heeft hij u regen geschonken en vruchtbare seizoenen, hij heeft u overvloedig te eten gegeven en u zodoende vreugde gebracht.’ 18 Door deze woorden slaagden ze er met moeite in de mensenmenigte ervan te weerhouden om aan hen een offer te brengen.

19 Na verloop van tijd kwamen er echter Joden uit Antiochië en Ikonium die de mensen ompraatten. Ze stengden Paulus en sleepten hem vervolgens de stad uit, in de veronderstelling dat hij dood was. 20 Maar toen de leerlingen om hem heen waren gaan staan, kwam hij overeind en ging de stad weer in. De volgende dag vertrok hij met Barnabas naar Derbe.

In de passage is de toevoeging 'de apostelen' in vers 14 geschrapt, om vergelijking met een als niet-bijbels gepresenteerde passage te vergemakkelijken.

Met deze passage werd het effect van verschillen in zinsbouw onderzocht. De vertalers hebben gestreefd naar een niet al te ingewikkelde zinsbouw. Enkele constructies uit eerdere proefvertalingen zijn daarom vereenvoudigd. Het gaat hier om de volgende gevallen.

<i>eenvoudige zinsbouw</i>	<i>ingewikkelde zinsbouw</i>
8 ; hij was al ... en had nooit	en al ... was ... zodat hij nooit
9/10 en Daarom riep hij hem toe	en omdat hij ... riep hij hem toe
15 .Onze boodschap is	en onze boodschap is
17 : vanuit de hemel heeft hij	door vanuit ... te+heel werkwoord (3x)
18 Door deze woorden	Terwijl ze aldus spraken
19 die... . Ze	en nadat ze ... stenigden ze

Met behulp van deze passage is nagegaan of de versies met een eenvoudige en een ingewikkelde zinsbouw tot andere tekstoorden leiden. Ook deze passage is in een niet-bijbelse versie aangeboden. Hiertoe zijn de namen als volgt veranderd:

<i>bijbelse namen</i>	<i>namen uit de levensbeschrijving van Orcharos</i>
Paulus	Orcharos
Barnabas	Cadmus
Joden	Manicheeërs
Antiochië	Filippe

De bijbelse namen Lystra, Derbe en Ikonium zijn wegens hun onbekendheid gehandhaafd. In de inleiding werd verteld dat de passage afkomstig was uit een levensbeschrijving van de Griekse monnik Orcharos.

De Handelingen-passage is dus eveneens in vier versies onderzocht: een bijbelse versie met eenvoudige zinsbouw, een bijbelse versie met ingewikkelde zinsbouw, een niet-bijbelse versie met eenvoudige zinsbouw, en een niet-bijbelse versie met ingewikkelde zinsbouw. Op de volgende pagina staat de vierde versie afgedrukt. De eerste versie staat op de vorige pagina. De andere twee kunnen uit de twee hier gepresenteerde versies worden afgeleid.

Handelingen-passage, versie 4 (ingewikkelde zinsbouw, niet-bijbels)

‘De volgende passage is afkomstig uit een levensbeschrijving van de Griekse monnik, Orcharos. Hierin wordt verteld hoe een lamme wordt genezen.’

Orcharos en Cadmus in Lystra

In Lystra zat een man op straat die geen kracht in zijn voeten had en al sinds zijn geboorte verlamd was zodat hij nooit had kunnen lopen. Toen deze man naar een toespraak van Orcharos luisterde, keek Orcharos hem strak aan en omdat hij zag dat hij in zijn genezing geloofde riep hij hem toe: ‘Kom overeind en ga op je benen staan!’ De man sprong op en begon heen en weer te lopen. Toen de mensen zagen wat Orcharos had gedaan, weerklonk er een luid geroezemoes en zeiden ze in het Lykaonisch: ‘De goden zijn in mensengedaante naar ons afgedaald!’ Ze noemden Cadmus Zeus en Orcharos Hermes, omdat hij de woordvoerder was. De priester van Zeus, wiens tempel vlak buiten de stad lag, bracht met bloemenkransen getooide stieren naar de stadspoort, die hij en het volk wilden offeren. Maar toen Cadmus en Orcharos merkten wat de bedoeling was, scheurden ze van ontzetting hun kleren en drongen zich door de menigte heen, al roepend: ‘Wat doet u toch? Wij zijn mensen, net als u en onze boodschap is nu juist dat u geen afgoden moet vereren, maar de levende God, die de hemel en de aarde en de zee heeft geschapen en alles wat daar leeft. Hij heeft in het verleden alle volken hun eigen weg laten gaan, maar heeft toch niet nagelaten blijk te geven van zijn goedheid door u vanuit de hemel regen te schenken en vruchtbare seizoenen, en door u overvloedig te eten te geven en u zodoende vreugde te brengen.’ Terwijl ze aldus spraken slaagden ze er met moeite in de mensenmenigte ervan te weerhouden om aan hen een offer te brengen.

Na verloop van tijd kwamen er echter Manicheeërs uit Filippe en Ikonium, en nadat zij de mensen hadden omgepraat stenigden ze Orcharos en sleepten hem vervolgens de stad uit, in de veronderstelling dat hij dood

was. Maar toen de leerlingen om hem heen waren gaan staan, kwam hij overeind en ging de stad weer in. De volgende dag vertrok hij met Cadmus naar Derbe.

4.2 *Het onderzoek*

De verschillende versies van de twee passages die hierboven beschreven staan, zijn gebruikt in een onderzoek waarin geprobeerd werd een antwoord te vinden op de volgende vier vragen.

1. Hoe oordelen lezers over de stijl van de verschillende versies van bijbelpassages?
2. Aan welke formuleringen geven lezers de voorkeur?
3. Worden oordelen over stijl beïnvloed door het feit dat de tekst uit de bijbel afkomstig is?
4. Oordelen kerkelijke lezers anders dan niet-kerkelijke lezers over bijbelse en niet-bijbelse passages?

Aan het onderzoek namen ruim 150 proefpersonen deel, van wie de helft kerkelijk was en de helft niet-kerkelijk. Proefpersonen werden als kerkelijk beschouwd wanneer ze minstens één keer per maand naar de kerk gaan of één keer per week uit de bijbel horen voorlezen. De kerkelijke proefpersonen zijn geworven door vrijwilligers van het Nederlands Bijbelgenootschap. De niet-kerkelijke proefpersonen zijn geworven uit de kennissenkringen van letterenstudenten van de Katholieke Universiteit Brabant. De proefpersoongroep bestond uit ongeveer evenveel mannen als vrouwen. Aan het einde van onderzoek werden aan de proefpersonen ook gegevens gevraagd over opleiding en leeftijd. De kerkelijke proefpersonen bleken over het algemeen een hogere opleiding te hebben dan de niet-kerkelijke proefpersonen. Bovendien waren de kerkelijken ouder dan de niet-kerkelijken (de gemiddelden waren 53 en 32 jaar). Het onderscheid tussen 'kerkelijk' en 'niet-kerkelijk' kan dus vertroebeld zijn door opleiding of leeftijd.

Omdat proefpersonen zowel bijbelse teksten te lezen kregen als teksten die (zogenaamd) niet-bijbels waren, werd in de introduc-

tie vermeld dat het onderzoek werd uitgevoerd in samenwerking met het boekenfonds Archivaris. Aan de proefpersonen werd meegedeeld dat Archivaris zich richt op de uitgave van klassieke, (vroeg-)christelijke en middeleeuwse geschriften, en dat de redacteurs graag willen weten hoe lezers oordelen over enkele proefvertalingen. De eigenlijke bedoeling van het onderzoek werd dus gemaskeerd, dit om een zo onbevangen mogelijk oordeel te ontlokken. (De vragen over de kerkelijkheid van de proefpersoon werden ook pas aan het einde van het onderzoek gesteld.)

De proefpersonen kregen per passage een aantal vragen voorgelegd. De vragen hadden de vorm van een zevenpuntsschaal, waarbij de waarde 1 staat voor het meest negatieve oordeel (bijvoorbeeld 'zeer onduidelijk') en de waarde 7 voor het meest positieve oordeel (bijvoorbeeld 'zeer duidelijk'). De zevenpuntsschalen hadden betrekking op de stijl van de tekst. In empirisch stijlonderzoek wordt vaak gewerkt met drie stijldimensies waarvan wordt aangenomen dat ze algemene geldigheid hebben, namelijk: duidelijkheid, aantrekkelijkheid en gepastheid. Deze dimensies zijn ook in dit onderzoek gebruikt. Omdat het van belang was inzicht te krijgen in het effect van verheven of alledaagse formuleringen is 'verhevenheid' als dimensie toegevoegd. De proefpersonen vulden per passage zestien zevenpuntsschalen in, verdeeld over de vier dimensies. De scores op deze schalen vormden de basisgegevens van het onderzoek.

Door het vergelijken van de scores op zevenpuntsschalen wordt een globale indruk verkregen van het effect van stijlverschillen op de oordelen van lezers. Onbekend blijft dan echter op welke specifieke tekstkenmerken de lezers hun oordelen hebben gebaseerd. Daarom kregen de proefpersonen nog een tweede taak: ze lazen twee versies van een bijbelse passage. Daarna streepten ze de verschillen aan die ze het belangrijkste vonden. Ook werd hun gevraagd bij elk aangestreept verschil met een plus en een min aan te geven aan welke formulering ze de voorkeur gaven, of een gelijkteken te zetten als ze geen keuze konden maken. Ten slotte werd aan de proefpersonen gevraagd aan welke vertaling ze de voorkeur zouden geven als ze een vertaling zouden willen aanschaffen.

4.3 De resultaten

In de volgende paragrafen wordt eerst besproken in hoeverre de factoren 'bron' en 'kerkelijkheid' van invloed zijn op de stijloordelen. Daarna volgen de resultaten van het onderzoek naar de globale stijloordelen en de vergelijkende oordelen.

4.3.1 De invloed van de factor 'bron'

Worden oordelen over stijl beïnvloed door het feit dat de tekst uit de bijbel afkomstig is? In tabel 4.1 staan de oordelen over de stijldimensies uitgesplitst over de bijbelse en de niet-bijbelse versies. In deze tabel is geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende formuleringen. De score 5.04 op de duidelijkheid van de Handelingen-passage is dus samengesteld uit het gemiddelde voor de versie met de ingewikkelde zinsbouw en het gemiddelde voor de versie met de eenvoudige zinsbouw.

Tabel 4.1 De invloed van de factor 'bron' op de oordelen over de bijbel-passages (minimum = 1; maximum = 7).

	Ester-passage		Handelingen-passage	
	bijbels	niet-bijbels	bijbels	niet-bijbels
Duidelijkheid	5.03	4.82	5.04	5.07
Aantrekkelijkheid	4.65	4.48	4.51	4.57
Gepastheid	4.82	4.93	4.97	5.10
Verhevenheid	3.68	4.16	3.87	3.97

Bij de Ester-passage en de Handelingen-passage werden geen statistisch betrouwbare (significante) verschillen gevonden tussen de oordelen over de bijbelse en de niet-bijbelse versies. De oordelen zijn grosso modo gelijk als het gaat om bijbelse of klassieke passages. Dit onderzoek toont aan dat de stijloordelen van lezers over bijbelse teksten niet opvallend afwijken van de stijloordelen over andere klassieke teksten.

4.3.2 De invloed van de factor 'kerkelijkheid'

Oordelen kerkelijke lezers anders dan niet-kerkelijke lezers? In tabel 4.2 staan de oordelen over de stijldimensies uitgesplitst voor kerkelijke en niet-kerkelijke proefpersonen. Alle versies zijn in de analyse van de passages samengenomen. De score 5.05 op het gepastheidsoordeel over de Ester-passage van kerkelijke proefpersonen is dus samengesteld uit de gemiddelden van alle vier versies van de Ester-passage, in verheven en alledaagse woordkeus en in zowel de bijbelse als de niet-bijbelse versie. Verdere opsplitsing leverde namelijk geen verschillen op.

Tabel 4.2 De invloed van de factor 'kerkelijkheid' (wel of niet kerkelijk) op de oordelen over de bijbelpassages (minimum = 1; maximum = 7).

	Ester-passage		Handelingen-passage	
	kerkelijke lezers	niet-kerkelijke lezers	kerkelijke lezers	niet-kerkelijke lezers
Duidelijkheid	5.19	4.52	5.35	4.63
Aantrekkelijkheid	4.81	4.21	4.79	4.18
Gepastheid	5.05	4.62	5.25	4.72
Verhevenheid	3.68	4.29	3.54	4.47

Alle verschillen op de stijldimensies tussen kerkelijken en niet-kerkelijken bleken statistisch betrouwbaar (significant) te zijn²⁶. De kerkelijke lezers vonden de stijl van de verschillende versies van de vier passages duidelijker, aantrekkelijker, gepaster en minder verheven dan de niet-kerkelijke lezers. Een mogelijke verklaring voor deze resultaten is dat kerkelijke lezers meer gewend zijn aan het type teksten dat in dit onderzoek is gebruikt. Kerkelijke lezers uit de steekproef waren gemiddeld ook ouder en hoger opgeleid dan niet-kerkelijke lezers (zie paragraaf 4.2). Daardoor is de kans groter dat zij meer in aanraking zijn gekomen met klas-sieke teksten.

²⁶ Ester-passage Kerkelijkheid: $F(4,172)=4.13$, $p<.01$, $\eta^2=.09$, voor Duidelijkheid: $F(1,175)=11.35$, $p<.01$, $\eta^2=.06$, voor Aantrekkelijkheid: $F(1,175)=11.81$, $p<.01$, $\eta^2=.06$, voor Gepastheid: $F(1,175)=5.14$, $p<.01$, $\eta^2=.03$, voor Verhevenheid: $F(1,175)=11.14$, $p<.01$, $\eta^2=.06$. Handelingen-passage Kerkelijkheid: $F(4,171)=9.32$, $p<.001$, $\eta^2=.18$, voor Duidelijkheid: $F(1,174)=15.87$, $p<.001$, $\eta^2=.08$, voor Aantrekkelijkheid: $F(1,174)=15.41$, $p<.001$, $\eta^2=.08$, voor Gepastheid: $F(1,174)=12.09$, $p<.01$, $\eta^2=.07$, voor Verhevenheid: $F(1,174)=34.85$, $p<.001$, $\eta^2=.17$.

Speelt nu de factor 'bron' een andere rol voor kerkelijke en niet-kerkelijke lezers? Met andere woorden: beoordelen kerkelijke lezers bijbelse teksten hoger dan niet-bijbelse teksten, en doen niet-kerkelijke lezers dat anders? Bij de Handelingen-passage bleek bij één stijldimensie de kerkelijkheid het oordeel over de verschillende versies te beïnvloeden.²⁷ Kerkelijken vonden de bijbelse versie van de Handelingen-passage aantrekkelijker, maar niet-kerkelijken vonden juist de niet-bijbelse versie aantrekkelijker. Dit effect werd echter alleen gevonden bij één van de acht mogelijke vergelijkingen.

Het feit dat kerkelijken anders oordelen dan niet-kerkelijken is niet zo opmerkelijk: kerkelijken zijn ouder en hoger opgeleid. Opvallender is dat kerkelijke en niet-kerkelijke lezers op dezelfde manier oordelen over bijbelse en niet-bijbelse teksten. Men zou mogen veronderstellen dat kerkelijke en niet-kerkelijke lezers anders oordelen over bijbelse passages. Kerkelijke lezers kunnen bijvoorbeeld een meer verheven stijl in bijbelse teksten gepaster vinden dan in niet-bijbelse teksten, terwijl dit niet hoeft te gelden voor niet-kerkelijken. Uit dit onderzoek blijkt echter dat er geen relatie is tussen de factor kerkelijkheid en de factor bron. Kerkelijken en niet-kerkelijken blijken eenzelfde oordeelpatroon te hebben voor bijbelse en niet-bijbelse teksten.

4.3.3 De invloed van de factor 'stijl'

Hoe oordelen lezers over de verschillen in woordkeus en zinsbouw tussen de aangeboden passages? Als er verschillen in oordeel zijn tussen de Ester-versies dan zal de versie met de alledaagse woordkeus als minder verheven worden beoordeeld. Maar de alledaagse versie zal misschien ook als minder gepast worden beoordeeld omdat de sfeer minder goed wordt getroffen. Als er verschillen in stijloordeel zijn tussen de Handelingen-versies dan zal de versie met de ingewikkelde zinsbouw waarschijnlijk als minder duidelijk en minder aantrekkelijk worden beoordeeld.

²⁷ Bron * Kerkelijkheid: $F(4,171)=9.32$, $p<.001$, $\eta^2=.18$, voor Aantrekkelijkheid: $F(1,174)=10.27$, $p<.025$, $\eta^2=.06$.

In tabel 4.3 staan de verschillende oordelen over duidelijkheid, aantrekkelijkheid, gepastheid en verhevenheid van de passages. Deze oordelen verschilden niet voor de bijbelse en de niet-bijbelse versies. Daarom zijn deze versies in de analyse samengenomen. De score 4.80 op de duidelijkheid van de Ester-passage is dus samengesteld uit het gemiddelde van de als bijbels gepresenteerde passage, en de als niet-bijbels gepresenteerde passage. De resultaten die statistisch betrouwbaar (significant) van elkaar verschillen, staan vet gedrukt.²⁸

Tabel 4.3 Stijloordelen over de verschillende formuleringen (minimum = 1; maximum = 7).

	Ester-passage		Handelingen-passage	
	verheven woordkeus	alledaagse woordkeus	eenvoudige zinsbouw	ingewikkelde zinsbouw
Duidelijkheid	4.80	5.03	5.16	4.93
Aantrekkelijkheid	4.60	4.54	4.54	4.54
Gepastheid	4.99	4.77	4.93	5.15
Verhevenheid	4.20	3.66	3.76	4.09

Uit de stijloordelen over de Ester-passage blijkt dat er een significant verschil is bij het oordeel over verhevenheid. Voor de Ester-passage leveren de veranderingen in woordkeus inderdaad het verwachte effect op.

Uit de stijloordelen over de Handelingen-passage blijkt dat er op de dimensies duidelijkheid en aantrekkelijkheid geen significant verschil is, dit in tegenstelling tot wat zou mogen worden verwacht. Waarschijnlijk zijn in dit onderzoek de lezers onderschat. Passages die vertalers en onderzoekers ingewikkeld vonden voor 'de gemiddelde lezer', werden door lezers niet als zodanig beoordeeld.

Merkwaardigerwijs was er in de Handelingen-passage wel een significant verschil op de dimensies gepastheid en verhevenheid. De versie met de ingewikkelde zinsbouw werd als gepaster en verhevener beoordeeld. Kennelijk verwachten lezers in passages zoals deze, lange zinnen met veel inbeddingen. Men zou mogen

²⁸ Ester-passage Stijl: $F(4,172)=3.88$, $p<.01$, $\eta^2=.08$, voor Verhevenheid: $F(1,175)=10.26$, $p<.025$, $\eta^2=.06$; Handelingen-passage Stijl: $F(4,171)=3.17$, $p<.025$, $\eta^2=.07$, voor Gepastheid: $F(1,174)=4.97$, $p<.05$, $\eta^2=.03$, voor Verhevenheid: $F(1,174)=3.93$, $p<.05$, $\eta^2=.02$.

veronderstellen dat er op deze dimensies verschillen zijn tussen kerkelijke en niet-kerkelijke lezers of tussen bijbelse en niet-bijbelse teksten. Maar dat bleek niet het geval.

4.3.4 Het vergelijkend oordeel

Aan welke formuleringen geven lezers de voorkeur? De volgende twee tabellen bevatten de resultaten van de tekstvergelijkingen: voor elke passage één tabel. Aan de proefpersonen werd gevraagd om van een bijbelpassage de versies met de verschillende formuleringen te vergelijken. Zij moesten daarbij aangeven welke verschillen zij belangrijk vonden, en welke formulering zij beter vonden.

De tabellen moeten als volgt worden gelezen. De eerste kolom, 'procent totaal', geeft het percentage proefpersonen dat een bepaald verschil als belangrijk heeft aangestreept. Deze verschillen zijn geordend naar dalende frequentie. In de twee kolommen met 'procent voorkeur' staat aangegeven welk percentage van de proefpersonen bij een bepaalde formulering voor de ene of voor de andere versie koos. In tabel 4.4 staat dus dat 75 procent van de proefpersonen het verschil tussen 'als het de koning goedddunkt' en 'als u wilt' als een belangrijk verschil heeft aangestreept. Van die 75 procent koos de helft voor de ene formulering en de andere helft voor de andere formulering.

Als de formulering vetgedrukt staat, betekent dit dat proefpersonen voorkeur hebben voor die formulering. Als de vetgedrukte formulering bovendien nog in hoofdletters staat weergegeven, betekent dit dat de voorkeur statistisch betrouwbaar afwijkt van een 50-50-verdeling. In dat geval bestaat er een sterke voorkeur voor een bepaalde formulering. In tabel 4.4 staat dus dat proefpersonen een voorkeur hebben voor 'besepte' boven 'begreep wel', maar dat dit verschil niet significant is. Het verschil tussen 'bedaarde' en 'zakte' is wel significant.

Tabel 4.4 *Vergelijking Ester-passage*

procent totaal	verheven woordkeus	procent voorkeur	alledaagse woordkeus
89	zijn zinnen erop heeft gezet	37 63	het in zijn hoofd heeft gehaald
86	zo'n grote dienst heeft bewezen	61 29	zo geholpen heeft
81	in mijn aanwezigheid	54 46	waar ik bij ben
78	BEDAARDE	68 29	zakte
75	terwijl de wijn geschonken werd	58 42	toen zij een glas wijn dronken
75	als het de koning goeddunkt	50 50	als u wilt
69	WAREN TE GAST	74 26	kwamen eten
67	ZOU IK HEBBEN GEZWEGEN	75 25	zou ik mijn mond hebben gehouden
61	AFGENOMEN	87 13	afgepakt
58	waar de maaltijd werd gehouden	61 29	waar gegeten werd
56	het zal u gegeven worden	32 68	ik zal het u geven
56	uw wens zal vervuld worden	50 50	ik zal uw wens vervullen
47	de koning	38 62	u
42	besepte	63 37	begreep wel
42	die de koning dienden	40 60	die in dienst waren bij de koning
39	werkelijk	50 50	echt
36	schenk	73 27	geef
33	juist	59 41	net
31	in het vertrek	64 36	in de kamer
22	wat is uw wens?	69 31	zeg het maar, wat is uw wens

Bij de Ester-passage bleek over het algemeen een voorkeur te bestaan voor de meer verheven woordkeus. Bij vier formuleringen was het verschil heel duidelijk: 'bedaarde de woede' in plaats van 'zakte de woede', 'waren te gast' in plaats van 'kwamen eten', 'zou ik hebben gezwogen' in plaats van 'zou ik mijn mond hebben gehouden' en 'afgenomen' in plaats van 'afgepakt'. In enkele gevallen was er een lichte, maar niet significante voorkeur voor de alledaagse woordkeus. Dit was bijvoorbeeld het geval bij 'het in zijn hoofd heeft gehaald' in plaats van 'zijn zinnen erop heeft gezet' en 'die in dienst waren bij de koning' in plaats van 'die de koning dienden'. Wellicht is deze voorkeur ingegeven door het meer archaïsche karakter van 'zijn zinnen zetten op' en 'dienen'. Ook lijkt er een lichte voorkeur te bestaan voor de meer alledaagse formulering met 'u' of een bedrijvende vorm. Dit zou erop kunnen wijzen dat de proefpersonen aan een meer persoonlijke formulering de voorkeur geven.

Tabel 4.5 *Vergelijking Handelingen-passage*

procent totaal	eenvoudige zinsbouw	procent voorkeur	ingewikkelde zinsbouw
91	DIE DE MENSEN OMPRAATTEN	68 32	en nadat zij de mensen ... omgepraat
77	NET ALS U. ONZE BOODSCHAP	79 21	net als u en onze boodschap
74	DOOR DEZE WOORDEN	72 28	terwijl ze aldus spraken
71	en zag dat hij in zijn genezing	37 63	en omdat hij zag dat hij ... geloofde
68	van zijn goedheid: vanuit ... seizoenen	54 46	van zijn goedheid door u ... seizoenen
59	en had nooit kunnen lopen	63 37	zodat hij nooit had kunnen lopen
47	HAD: HIJ WAS AL	78 22	had en al
44	en u ... vreugde gebracht	67 33	en door u ... vreugde te brengen
41	daarom riep hij hem toe	57 43	omdat ... riep hij hem toe
9	seizoenen, hij	67 33	seizoenen, en

Bij de Handelingen-passage bleek een voorkeur te bestaan voor de eenvoudige zinsbouw. Slechts in één geval was er voorkeur voor de ingewikkelde zinsbouw: 'en omdat hij zag dat ...' Waarschijnlijk is deze voorkeur ingegeven door de duidelijke redengeving met 'omdat'. De vier meest duidelijke gevallen van voorkeur voor de eenvoudige zinsbouw hadden betrekking op het beginnen van een nieuwe zin, bijvoorbeeld 'Onze boodschap ...' in plaats van 'en onze boodschap' of het opheffen van een onderschikkende bijzin, bijvoorbeeld: 'Door deze woorden' in plaats van 'Terwijl zij aldus spraken'.

4.3.5 Conclusies

Dit onderzoek is opgezet om na te gaan hoe lezers oordelen over bepaalde formuleringen, en of die oordelen afhankelijk zijn van de bron van een tekst (in dit geval de bijbel) en van eigenschappen van de beoordelaar zelf (in dit geval de kerkelijkheid). In tegenstelling tot wat werd verwacht, spelen de factoren bron en kerkelijkheid nauwelijks een rol in de stijloordelen. Het oordeel over bijbelteksten wijkt niet af van het oordeel over klassieke teksten. En het oordeelpatroon van kerkelijken wijkt niet af van dat van niet-kerkelijken.

Uit dit onderzoek blijkt wel dat lezers gevoelig zijn voor verschillen tussen verheven en alledaagse woordkeus. Als lezers kunnen kiezen tussen alledaagse en verheven woordkeus, geeft men over het algemeen de voorkeur aan een bijbelpassage met een verheven woordkeus. Ook blijkt dat lezers een ingewikkelde zinsbouw niet onduidelijker of onaantrekkelijker vinden dan een eenvoudige zinsbouw, maar wel gepaster en verhevener. Als lezers kunnen kiezen tussen een eenvoudige of ingewikkelde zinsbouw, spreekt men echter wel een duidelijke voorkeur uit voor een eenvoudige zinsbouw.

Wat betekenen deze verschillen in oordelen nu? Een van de manieren om de betekenis van de oordelen in kaart te brengen is om te kijken naar het effect ervan op het aankoopgedrag. Daarom is aan de proefpersonen na de tekstvergelijking ook gevraagd welke vertaling zij eventueel zouden aanschaffen. Uit de antwoorden blijkt dat de voorkeur voor de verheven woordkeus niet zo sterk is dat iedereen dan ook de meer verheven vertaling zou aanschaffen. Van elke tien lezers zouden vier toch liever de meer alledaagse versie kopen (verheven woordkeus 61%, alledaagse woordkeus 39%). Bij het vergelijkend oordeel bleek een redelijk sterke voorkeur voor de eenvoudige zinsbouw. Maar van elke tien lezers prefereren er toch drie de meer ingewikkelde zinsbouw als ze een versie zouden kopen (eenvoudige zinsbouw 72%, ingewikkelde zinsbouw 28%). In een bijbelvertaling voor een breed publiek zouden de vertalers echter moeten kiezen voor een verheven woordkeus en een eenvoudige zinsbouw. En men zou zich daarbij geen zorgen hoeven maken over specifieke verwachtingspatronen van kerkelijke of niet-kerkelijke lezers over bijbels taalgebruik.

5

DE BASIS VAN TAALVERZORGING

Dit boek begon met een hoofdstuk over goed taalgebruik. Als eerbetoon aan de lange traditie van beschouwingen over taal, stijl, retorica en taalbeheersing werden drie visies op taalgebruik besproken. Aan de hand van deze drie visies is taalverzorging gedefinieerd als het ‘cultiveren’ van de rijkdommen van taal met het oog op het verbeteren van de communicatie. Die verbetering zou bereikt kunnen worden door het nastreven van helder en krachtig taalgebruik.

Deze benadering wijkt nogal af van de meer traditionele taalverzorging waarin het accent ligt op het correct toepassen van grammatica- en spellingregels, en op de toelaatbaarheid van bepaalde constructies. Aan de hand van enkele bekende taalverzorgingskwesties werd betoogd dat bij varianten in formulering eerder gezocht moet worden naar nog subtiele betekenisnuanceringen dan naar argumenten om een bepaalde formulering af te keuren. Uiteraard is hiermee niet gezegd dat er geen normen voor goed taalgebruik bestaan. Maar in discussies over goed of slecht taalgebruik spelen zoveel betekenisaspecten van het woord ‘goed’ een rol, dat zulke discussies eerder verwarrend dan verhelderend werken.

Daarom is in hoofdstuk 2 een model voor tekstevaluatie voorgesteld, waarmee op basis van drie criteria – correspondentie, consistentie en correctheid – teksten geanalyseerd kunnen worden. Dit CCC-model is bedoeld om in discussies over verzorgd taal-

gebruik alle relevante aspecten aan bod te laten komen. Binnen dit raamwerk kunnen eigenschappen van teksten overzichtelijk worden besproken, en kunnen per teksttype normen worden ontwikkeld voor de vijf tekstniveaus: tekstsoort, inhoud, structuur, formulering (zinsbouw en woordkeus) en presentatie (spelling, interpunctie en lay-out voor geschreven taal). De voorbeeldanalyse van een bijsluiter liet zien dat er dan veel meer over een tekst te zeggen valt dan opmerkingen over een te moeilijk woord of een slordige lay-out.

In hoofdstuk 3 is een voorbeeld gegeven van onderzoek naar tekstkwaliteit op het niveau van de structurering van informatie, het derde niveau uit het CCC-model. Aan de hand van een vraag met toelichting uit het belastingformulier zijn de voor- en nadelen van verschillende structureringsmogelijkheden vergeleken: een vraag met toelichting en een stroomdiagram. Beide mogelijkheden hebben nadelen die extra zwaar wegen in een vorm van communicatie die snel aan belang wint: de digitale communicatie, waarin informatie is opgedeeld in beeldscherm-eenheden. Daarom is een nieuwe vorm van structurering voorgesteld: het kaderdiagram. In een kaderdiagram wordt eerst een algemeen kader geschetst; de specifieke informatie wordt verdeeld over tekstmodules met een omvang ter grootte van een beeldscherm. In dit hoofdstuk lag de nadruk op het aspect helderheid van taalgebruik op het niveau van de structuur.

In hoofdstuk 4 is een voorbeeld gegeven van onderzoek naar tekstkwaliteit op het niveau van de zinsbouw en de woordkeus, het vierde niveau uit het CCC-model. Aan de hand van enkele mogelijke vertalingen van bijbelpassages is onderzocht hoe lezers oordelen over ingewikkelde zinsbouw en verheven woordkeus. Hierbij is ook nagegaan in hoeverre oordelen beïnvloed worden door kenmerken van de bron en van de beoordelaar zelf. Uit dit onderzoek bleek, tegen de verwachting in, dat stijloordelen niet beïnvloed worden door het feit dat een tekst als bijbels gepresenteerd wordt of als een klassieke tekst. Ook bleek, alweer tegen de verwachting in, dat de kerkelijkheid van de beoordelaar niet van invloed is op het beoordelingspatroon. De proefpersonen bleken, ongeacht of ze kerkelijk waren of niet, een voorkeur te heb-

ben voor een verheven woordkeus. Ook vonden ze een ingewikkelde zinsbouw gepaster. Wel gaven ze de voorkeur aan een eenvoudige zinsbouw als ze konden kiezen tussen beide formuleringen. In dit hoofdstuk lag de nadruk op het effect (de kracht) van taalgebruik op het niveau van de formulering.

In dit slothoofdstuk wil ik nog graag een belangrijk aspect van taalverzorging aan de orde stellen: de rol van de lezer. In de taaladviesliteratuur voor geschreven taal springt één adagium er in het bijzonder uit: denk aan de lezer. In mondelinge communicatie is het advies ‘Denk aan de luisteraar’ heel zinnig; de luisteraar is aanwezig. Maar hoe kunnen schrijvers in de vaak zo moeilijke schrijftaak energie vrijhouden om aan hun lezers te denken? Toch lijkt het advies zo’n algemene geldigheid te hebben dat bijna niemand meer vraagt hoe schrijvers dit advies in praktijk kunnen brengen. Naar mijn mening zijn er nu twee gunstige omstandigheden te noemen waardoor schrijvers beter in staat zijn om aan hun lezers te denken: de opkomst van beeldschermcommunicatie en de ontwikkelingen in lezersonderzoek.

5.1 *Interactie per beeldscherm*

De cultuurcriticus Orwell heeft in een essay uit 1944, ‘Propaganda and demotic speech’, de stelling verdedigd dat geschreven taal te ver af staat van gesproken taal. Maar hij waarschuwt tegelijkertijd met kracht tegen een verkeerde manier om geschreven taal op gesproken taal te laten lijken. Sommige schrijvers, aldus Orwell, denken op papier gesproken taal te kunnen nabootsen door een mondeling betoog letterlijk aan het papier toe te vertrouwen. Orwell noemt dit: schrijven volgens dictaat. In een dictaat is er nog geen sprake van interactie met de lezer.²⁹ Orwell geeft echter niet duidelijk aan hoe die interactie tot stand moet komen.

Hét kenmerk van gesproken taal is de voortdurende mogelijkheid tot interactie. De luisteraar stimuleert alleen al door het

²⁹ Orwell (1944:314) “A dictated script is usually less life-like than a written one. What is wanted, evidently, is some way of getting ordinary, slipshod, colloquial English on to the paper.”

non-verbale gedrag de spreker tot voortdurende aanpassingen. Maar hoe krijgen schrijvers, eenzaam achter hun beeldscherm, interactie met hun lezers? Een intrigerend historisch voorbeeld, al ver voor Orwell, van een teksttype waarin juist de interactie met de lezer centraal staat, is het teksttype catechismus. Een catechismus is een kerkelijke onderwijstekst waarin godsdienstige leerstof wordt behandeld aan de hand van vragen. Of moderner geformuleerd: het is een kennisbestand in vraag-antwoordpatroon. Vanuit een meer sociolinguïstische invalshoek in de tekstwetenschap heeft Ehlich (1999) een interessante verklaring gegeven voor het feit dat deze tekstvorm juist ten tijde van de Reformatie is opgekomen, in een overgangsperiode naar een nieuw tijdperk. De periode van de Middeleeuwen werd gekenmerkt door een sterk hiërarchisch gestructureerd maatschappelijk systeem voor kennisoverdracht, waarin slechts een kleine groep mensen toegang had tot informatiebronnen. Met de opkomst van het individu en de democratisering van informatie door de boekdrukkunst, was er een nieuw systeem voor kennisoverdracht nodig. In dit systeem moesten individuen snel toegang kunnen krijgen tot nieuwe kennisbestanden. De vraag-antwoordvorm met korte stukjes informatie, zoals in een catechismustekst, bleek hiervoor heel geschikt.

Het is niet ongerijmd om te veronderstellen dat wij ons nu ook in een overgangsperiode bevinden. Door de komst van internet en de bijbehorende beeldschermcommunicatie lijkt een nieuw systeem voor kennisoverdracht noodzakelijk. Teksten op papier waarmee wij sinds de boekdrukkunst onze kennisoverdracht hebben georganiseerd, zijn niet zonder meer overdraagbaar op het nieuwe medium. Het voordeel van de overzichtelijke presentatie gaat gemakkelijk verloren wanneer de informatie verdeeld moet worden over eenheden die op een beeldscherm passen. Op een pagina is in één oogopslag duidelijk hoe de informatie is gestructureerd. Wanneer dezelfde informatie verdeeld wordt over beeldschermen, helpt die ene oogopslag niet. In hoofdstuk 3 is met het kaderdiagram al een voorbeeld gegeven van een nieuwe organisatiestructuur voor bestaande kennisbestanden. Digitale communicatie kan echter niet beperkt blijven tot alleen een nieuwe presentatievorm van al bestaande kennis. Tussen presen-

tatie, het vijfde niveau in het CCC-model, en de inhoud (het tweede tekstniveau) zitten de niveaus structuur en formulering. Ook op deze niveaus moet er iets veranderen in beeldschermcommunicatie. Informatie op scherm vereist een strakke structurering en een eenvoudige zinsbouw.

Juist de nieuwe digitale communicatievorm kan heel behulpzaam zijn bij een vorm van informatieoverdracht waarbij de geschreven taal meer interactie met de lezer bevat, en dus dichter komt te staan bij de gesproken taal. Wanneer informatie per beeldscherm moet worden georganiseerd, dan kan dat betrekkelijk gemakkelijk door de informatie per scherm in vraag-antwoordvorm te herformuleren. Het antwoord kan op één scherm nooit langer zijn dan een paar honderd woorden. Deze organisatie van informatie is in principe dezelfde als de structuur van vraag en antwoord in de oude catechismus. Met de vraag wordt de lezer als het ware in de tekst gebracht. Omdat het aantal regels en woorden op een beeldscherm beperkt is, moet er na een korte informatie-eenheid een nieuw beeldscherm volgen dat ook weer een zelfstandige vraag-antwoordstructuur kent. Het lijkt erop alsof deze beperking van beeldschermcommunicatie juist een verrijking betekent ten opzichte van meer traditionele schriftelijke communicatie in boekvorm. Juist door de snelle afwisseling van vraag en antwoord kan een verzameling beeldschermteksten de interactieve structuur van een gesprek krijgen, en kan geschreven taal dus meer gaan lijken op gesproken taal. Dat was precies wat Orwell voor ogen stond. En dat zou de kwaliteit van de schriftelijk communicatie wel eens aanmerkelijk kunnen verbeteren.

5.2 *De hulp van de lezer*

De eerste gunstige omstandigheid voor de gerichtheid op de lezer is de opkomst van beeldschermcommunicatie. De tweede gunstige omstandigheid is dat tegenwoordig in tekstwetenschappelijk onderzoek heel gemakkelijk kan worden nagegaan hoe lezers reageren op bepaalde tekstenmerken. Ter illustratie kies ik een tekstfragment uit het onderzoek naar bijbelvertalingen in hoofdstuk 4. Vertalers kunnen nogal eens van mening verschillen over

de stilistische waarde van bepaalde woorden. Sommige vertalers vinden een woord uit de toon vallen en zijn bang dat lezers zich eraan zullen storen; andere vertalers beweren juist dat zo'n 'uit de toon vallend' woord heel fris overkomt. Wie heeft er gelijk? Deze vraag valt niet te beantwoorden zonder de lezers erbij te betrekken. Hieronder een detailvoorbeeld. Het gaat om één woordje in de volgende passage uit het paradijsverhaal (Genesis 3:1-5).

Van alle in het wild levende dieren die God, de HEER, had gemaakt, was de slang het sluwst. Dit dier nu vroeg aan de vrouw: 'Is het waar dat God gezegd heeft dat jullie van geen enkele boom in de tuin mogen eten?' 'We mogen de vruchten van alle bomen eten,' antwoordde de vrouw, 'behalve die van de boom in het midden van de tuin. God heeft gezegd dat we de vruchten van die boom niet mogen eten of zelfs maar aanraken, want anders zullen we sterven.' 'Welnee!' zei de slang. 'Jullie zullen helemaal niet sterven. Integendeel, God weet dat jullie de ogen zullen opengaan zodra je daarvan eet, en dat jullie dan als goden zullen zijn en inzicht zullen hebben in goed en kwaad.'

Mogen de vertalers hier de slang 'Welnee' laten zeggen? Voorstanders wijzen erop dat het alternatief 'Nee' niet krachtig genoeg is. Tegenstanders zien in 'Welnee' een afglijden naar een te alledaags taalgebruik, in de richting van 'Kom nou'. In dit geval kon uiteraard moeilijk gevraagd worden naar een oordeel over 'Welnee'. Immers, dan bestaat de kans dat aan de lezer een oordeel wordt ontlokt dat hij nog niet had ('Ja, nu u er over begint, valt het mij ook op.'). Daarom werd aan ruim 150 lezers gevraagd om in deze passage maximaal drie woorden aan te strepen die volgens hen beter vervangen zouden kunnen worden door een ander woord, en zo mogelijk ook dat woord te noteren.

Hieronder volgen de woorden die het meest werden aange-streep, met daarachter het percentage van de proefpersonen die dat woord aanstreepten, en daarna de voorgestelde synoniemen.

Tabel 5.1 Overzicht van commentaren op het tekstfragment uit het paradijsverhaal

aangestreepte woorden	percentage proefpersonen	voorgestelde synoniemen
HEER	16	Heer, HERE
sluwst	16	slimst, listigst, meest sluw
goden	15	God (zelf)
nu	14	juist
gemaakt	13	geschapen
Welnee	13	Nee(n)

In totaal werden slechts drie woorden door meer dan 15 procent van de lezers aangestreept. Het woord 'Welnee' kwam op een gedeelde vijfde/zesde plaats. Een heel kleine minderheid wilde in plaats van 'Welnee' liever het woordje 'Nee'. Discussies over de stilistische waarde van een bepaalde woordkeus kunnen dus vrij gemakkelijk beslecht worden met behulp van veldonderzoek.

5.3 Tot besluit

Tussen de regels in oude manuscripten staan soms verduidelijkende toevoegingen. Ik geef ze graag in één keer, aan het eind. Wat is het toch leuk om je bezig te houden met taalverzorging: de prachtige verschillen in formuleringen, het onderzoeken van effecten op de lezer!

Bijna alles wat over taalverzorging valt op te merken, is in de Klassieke Oudheid al gezegd. Je zou bijna je beroep kunnen maken van het toepassen van de inzichten uit klassieke werken op moderne teksten. Verder heb je alleen maar oren en ogen nodig om variaties in taalgebruik te registreren, en om na te gaan of die variaties verschillen in functie. Taalverzorging begint met verwondering over de rijkdom van taal, over al die betekenisnuanceringen en subtiele stilistische verschillen. Alleen al het woordje 'goed' in 'goed taalgebruik' kent meer dan tien betekenissen (zie paragraaf 1.3).

In de praktijk van taalverzorging komen veel schrijvers niet verder dan kwesties zoals 'het boek, dat/wat' of het verschil tussen 'niet in het minst' ('helemaal niet') en 'niet het minst' ('vooral') of de functie van de puntkomma. Maar er is zoveel meer! De kwaliteit van een tekst wordt vooral bepaald door een goede selectie van informatie en door een goede structuur. Het CCC-model is bedoeld om alle opmerkingen over kwaliteit in verhouding te kunnen zien. Taalverzorging komt vaak niet verder dan de buitenkant van de tekst. Maar een slechte tekst wordt niet veel beter wanneer een ontbrekende tussen-n is toegevoegd of wanneer een kromme zin is herschreven. Als het CCC-model kan bijdragen aan taalverzorging waarin het accent ligt op de balans tussen schrijversdoelen en lezersbehoeften, dan heeft het model al aan zijn doel beantwoord.

Tussen de regels in dit boekje staat ook dat er meer onderzoek nodig is naar tekststructuren. De nieuwe vormen van digitale communicatie vereisen een heel andere informatiestructurering. Een pagina op papier kan niet zomaar gekopieerd worden op beeldscherm. In het onderzoek zou men zich verder vooral moeten richten op de talrijke niet bewezen vooronderstellingen, zoals het effect van de bron van een tekst op het oordeel over de stijl. Over stijleffecten denken wij veel te weten, maar er is nog zo weinig bekend. Wel staat vast dat ook geringe verschillen in formulering, zoals die tussen verheven en alledaagse woordkeus, of een iets vereenvoudigde zinsbouw er werkelijk toe doen, als men lezers om een oordeel vraagt.

Alles goed en wel, maar taalverzorging moet toch ook gaan over regels? Uiteraard heeft taalverzorging betrekking op regels, conventies en normen. Alle aandacht voor onze tuin van woorden mag niet verhullen dat taalgebruik ook 'gewoon' fout kan zijn, volgens een van de drie criteria voor goed taalgebruik: correspondentie, consistentie en correctheid. Maar in het onderzoek en het onderwijs op het gebied van de taalverzorging moeten we de aandacht richten op datgene wat regels kunnen bijdragen aan het cultiveren van de rijkdom van onze taal en aan het verbeteren van de communicatie.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemene Nederlandse Spraakkunst (1997). Groningen: Nijhoff.

Andersson, L. G. & Trudgill, P. (1990). *Bad language*. Oxford: Basil Blackwell.

Barton, E. et al. (1998). The awkward problem of awkward sentences. *Written Communication* 15, pp. 69-98.

Bartsch, R. (1987). *Norms of language. Theoretical and practical aspects*. London: Longman.

Beheersverslag Belastingdienst 1998. Den Haag.

Boekelder, A. & Steehouder, M. (1998). Selecting and switching: some advantages of diagrams over tables and lists for presenting instructions. *IEEE Transactions on Professional Communication* 41, 4, pp. 229-241.

Bree, C. van & Santen, A. van (Red.) (1996). *Leidse mores, aspecten van taalnormering* (Lezingen gehouden op de Leidse Letterendag Taalnormen, 24 februari 1996). Leiden: SNL.

Calvino, I. (1988). *Six memos for the next millennium*. New York: Vintage.

Commissie Administratieve Lasten (1999). *De papierberg te lijf*. Tussenrapportage Ministerie Economische Zaken, Den Haag.

De Nieuwe Bijbelvertaling. Een onderzoek naar het effect van stijl, bron en kerkelijkheid op oordelen over bijbelpassages (2000). Intern rapport Letterenfaculteit KU-Brabant.

Ehlich, K. (1999). Der Katechismus – eine Textart an der Schnittstelle von Mündlichkeit und Schriftlichkeit. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 116, pp. 9-33.

Groot, A. D. de & Medendorp, F. L. (1986). *Term, begrip, theorie. Inleiding tot signifiëische begripsanalyse*. Meppel: Boom.

Holland, V. M. & Rose, A. M. (1980). Understanding instructions with complex conditions. Document Design Project Tech. Rep. 5, Washington, DC, American Institute for Research.

Homerus, *Ilias*. Ameis-Hentze-editie (1932). Leipzig: Teubner.

Horst, J. van der & Horst, K. van der (1999). *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag: Sdu.

Humboldt, W. von (1836). *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Königliche Akademie der Wissenschaften, Berlin.

Jansen, C. & Steehouder, M. (1989). *Taalverkeersproblemen tussen overheid en burger. Een onderzoek naar verbeteringsmogelijkheden van voorlichtingsteksten en formuleren*. 's-Gravenhage: Sdu.

Krohn, G. S. (1983). Flowcharts used for procedural instructions. *Human Factors* 25, pp. 573-581.

Kruiningen, J. van (1993). Beeldschermteksten. Een onderzoek naar de invloed van verschillende tekstpresentaties op tekstbegrip. *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 15, pp. 36-45.

Labov, W. (1969). The logic of non-standard English. In *Georgetown Monographs in Languages and Linguistics* 22, pp.1-44. Ook verschenen in Labov, W. (1976) *Language in the inner city. Studies in the black English vernacular*. Oxford: Basil Blackwell, pp. 201-240.

Maes, A., Ummelen, N. & Hoeken, H. (1996). *Instructieve teksten: analyse, ontwerp en evaluatie*. Bussum: Coutinho.

Michael, D. & Hartley, J. (1991). Extracting information from flowcharts and contingency statements: the effects of age and practice. *British Journal of Educational Technology* 22, pp. 84-98.

Milroy, J. & Milroy, L. (1991). *Authority in language. Investigating language prescription and standardisation*. London: Routledge.

Noordegraaf, J. (1997). 'Waartoe hij eene uitnemende bevoegdheid had'. Everwinus Wassenbergh en het begin van de neerlandistiek. In *Nieuw Letterkundig Magazijn* 15, pp. 50-53.

Orwell, G. (1944). Propaganda and demotic speech. In *The complete works of George Orwell* (dl. 16). London: Secker and Warburg 1998, pp. 310-316.

Quintilianus, M. F. *Institutio Oratoria*. Loeb-editie (1969). London: Heinemann (4 dln.).

Renkema, J. (1994). *Taal mag geen belasting zijn, een onderzoek-in-burger naar brieven van ambtenaren*. Den Haag: Sdu.

Renkema, J. (1996). Over smaak valt goed te twisten: een evaluatiemodel voor tekstkwaliteit. In *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 18, nr. 4, pp. 324-338.

Siegenbeek, M. (1797). *Redevoering over het openbaar onderwijs in de Nederduitsche welsprekendheid*. Opnieuw bezorgd met een inleiding van Korrie Korevaart (1997). Hilversum: Verloren.

Sjoer, E. (1996). *Lessen over welsprekendheid*. Een typering van de retorica's van de eerste hoogleraren in de vaderlandse welsprekendheid in de Noordelijke Nederlanden (1797-1853). Amsterdam: IFOTT.

Spek, E. van der (1996). *Schrijven met perspectief. Structuuradviezen voor schrijvers*. Groningen: Nijhoff.

Sydserff, R. & Weetman, P. (1999). A texture index for evaluating accounting narratives; an alternative to readability formulas. *Accounting, Auditing & Accountability Journal* 12, pp. 459-488.

Verschuieren, K. (1999). Tekst, stroomdiagram en kaderdiagram. Een onderzoek naar presentatievormen van de tariefgroepindeling op het belastingformulier. Doctoraalscriptie Letterenfaculteit KU-Brabant.

Walter Schmitz, H. (1990). *De Hollandse significa: een reconstructie van de geschiedenis van 1892 tot 1926*. [vertaling uit het Duits door J. van Nieuwstadt] Assen: van Gorcum.

Werk in uitvoering [Nieuwe Bijbelvertaling] (1998). Haarlem/'s-Hertogenbosch: NBG/KBS.

Wright, P & Reid, F. (1973). Written information: some alternatives to prose for expressing the outcomes of complex contingencies. *Journal of Applied Psychology* 57, pp. 160-166.

Bibliotheek K. U. Brabant

17 000 01450571 4

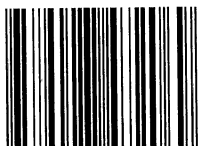
speltouten in staan, uiteraard, en als de grammaticaregels goed toegepast zijn. Maar er zijn meer criteria die van toepassing zijn op de kwaliteit van een tekst.

In dit boek gaat Jan Renkema in op de vraag wat goed taalgebruik nu precies inhoudt. Hij licht een nieuw model voor tekstanalyse toe, waarin vijftien ijkpunten voor tekstkwaliteit behandeld worden. Drie verschillende soorten teksten komen aan bod: een geneesmiddelen-bijsluiter, een belastingformulier en passages uit bijbelvertalingen. De auteur laat zien hoe structuur, inhoud en formulering van invloed kunnen zijn op de kwaliteit van de tekst en de oordelen van de lezer.

Jan Renkema (1948) was onder andere taal-kundig adviseur bij de Tweede Kamer, eind-redacteur van het maandblad *Onze Taal* en buitengewoon hoogleraar Cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit. Zijn boek *Schrijfwijzer* geldt als het standaardwerk voor verzorgd taalgebruik.

TUSSEN DE REGELS is een uitgebreide bewerking van de oratie die hij hield bij de aanvaarding van het bijzonder hooglerarschap Taalverzorging aan de Katholieke Universiteit Brabant. De leerstoel is een initiatief van het Genootschap *Onze Taal*.

ISBN 90-274-7206-8

9 789027 472069

www.spectrum.nl
NUGI 941